

Fógeti skýrði þýðingu gerðarinnar.
Upplesið, játað rétt bókað. Gerðinni lokið.

Mánudaginn 28. desember 1981.

Nr. 199/1978. Hreppsnefnd Landmannahrepps

f. h. hreppsins

(Páll S. Pálsson hrl.)

hreppsnefnd Holtahrepps f. h. hreppsins
eigendur og ábúendur jarða í Holtahreppi

hreppsnefnd Rangárvallahrepps

f. h. hreppsins

og

eigendur og ábúendur jarðanna Næfurholts
og Hóla í Rangárvallahreppi og

(Árni Grétar Finnsson hrl.)

hreppsnefnd Skaftártunguhrepps

f. h. hreppsins

gegn

fjármálaráðherra f. h. ríkisins

(Sigurður Ólason hrl.)

og

fjármálaráðherra f. h. ríkisins

gegn

hreppsnefnd Landmannahrepps

f. h. hreppsins

hreppsnefnd Holtahrepps f. h. hreppsins

eigendum og ábúendum jarða í Holtahreppi

hreppsnefnd Rangárvallahrepps

f. h. hreppsins

eigendum og ábúendum jarðanna Næfurholts

og Hóla í Rangárvallahreppi og

hreppsnefnd Skaftártunguhrepps

f. h. hreppsins og svo

Páli S. Pálssyni hæstaréttarlögmanni og

Skúla J. Pálmasyni hæstaréttarlögmanni.

Eignardómsmál. Eignarréttur að afrétti. Málskostnaður.
Sératkvæði.

Dómur hæstaréttar.

Mál þetta dæma hæstaréttardómararnir Logi Einarsson, Ármann Snævarr, Benedikt Sigurjónsson, Magnús Þ. Torfason og Þór Vilhjálmsson.

Hreppsnefnd Landmannahrepps f. h. hreppsins hefur skotið málinu til Hæstaréttar með stefnu 20. nóvember 1978. Krefst hún þess, að hinum áfrýjaða dómi verði hrundið um annað en gjafvarnarlaun og að synjað verði kröfu fjármálaráðherra f. h. ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti íslenska ríkisins að Landmannaafrétti. Hún krefst og málskostnaðar úr hendi fjármálaráðherra f. h. ríkisins, bæði í héraði og fyrir Hæstarétti, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en þessi áfrýjandi, sem hafði gjafvörn í héraði, hefur fengið gjafsókn fyrir Hæstarétti með bréfi dómsmálaráðherra 8. janúar 1980.

Hreppsnefnd Holtahrepps f. h. hreppsins, eigendur og ábúendur jarða í Holtahreppi, hreppsnefnd Rangárvallahrepps f. h. hreppsins og eigendur og ábúendur jarðanna Næfurholts og Hóla í þeim hreppi hafa áfrýjað málinu með stefnu 12. desember 1978. Þeir hafa sameiginlega gert þær dómkröfur, að hinum áfrýjaða dómi verði hrundið um annað en gjafvarnarkostnað og að synjað verði kröfu fjármálaráðherra f. h. ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti ríkisins að Landmannaafrétti. Þessir áfrýjendur krefjast og málskostnaðar úr hendi fjármálaráðherra f. h. ríkisins, bæði í héraði og fyrir Hæstarétti, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en allir þessir áfrýjendur höfðu gjafvörn í héraði og hafa fengið gjafsókn fyrir Hæstarétti með bréfi dómsmálaráðherra 27. október 1981.

Hreppsnefnd Skaftártunguhrepps f. h. hreppsins hefur áfrýjað málinu með stefnu 30. júlí 1979, að fengnu áfrýjunarleyfi samkvæmt 2. mgr. 20. gr. laga nr. 75/1973 hinn 18. s. m. Gerir hún þær dómkröfur, að hinum áfrýjaða dómi verði hrundið og synjað verði kröfu fjármálaráðherra f. h. ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti ríkisins að Landmannaafrétti. Hún krefst og málskostnaðar úr hendi fjármálaráðherra f. h. ríkisins, bæði í héraði og fyrir Hæstarétti, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál, en þessi áfrýjandi,

sem hafði gjafvörn í héraði, hefur fengið gjafsókn fyrir Hæstarétti með bréfi dómsmálaráðherra 8. janúar 1980.

Fjármálaráðherra f. h. ríkisins áfrýjaði málinu af sinni hendi með stefnu 29. desember 1978 og stefndi öllum þeim aðiljum, sem tóku til varna í héraði gegn kröfu hans um eignardóm. Krafðist hann staðfestingar héraðsdóms að öðru en varðar gjafvarnarlaun. Þá krefst hann og málskostnaðar fyrir Hæstarétti úr hendi hreppsnefndar Landmannahrepps f. h. hreppsins, en málskostnaður falli niður að því er aðra réttarkrefjendur varðar.

Að fengnu áfrýjunarleyfi 28. febrúar 1979 áfrýjaði fjármálaráðherra f. h. ríkisins enn málinu með stefnu 1. mars s. á. Stefndi hann nú hinum skipuðu talsmönnum varnaraðilja í héraði, hæstaréttarlögmönnum Páli S. Pálssyni, Sveinbirni Jónssyni og Skúla J. Pálmasyni, persónulega fyrir Hæstarétt til að þola lækkun hinna dæmdu gjafvarnarlauna í héraði, en gerði ekki aðrar kröfur á hendur þeim.

Undir rekstri málsins fyrir Hæstarétti andaðist Sveinbjörn Jónsson hæstaréttarlögmaður. Hefur fjármálaráðherra f. h. ríkisins fallið frá kröfu um lækkun talsmannslauna hans og málið að því leyti verið hafið.

Stefndu Páll S. Pálsson og Skúli J. Pálmason hafa krafist staðfestingar hins áfrýjaða dóms að því er talsmannslaun þeirra varðar. Þá hafa þeir krafist málskostnaðar fyrir Hæstarétti úr hendi fjármálaráðherra f. h. ríkisins.

I.

Fyrir Hæstarétt hafa verið lögð nokkur ný gögn. Skulu gögn þessi reifuð stuttlega:

Með samningi 31. mars 1973 hétu hreppsnefndir Landmannahrepps og Holtahrepps f. h. hreppanna Herði Gunnarsyni, forstjóra í Reykjavík, að selja honum „allt það efnismagn af vikri, sem nýtanlegt er á landsvæði innan landamarka seljanda (svo) sem markast að sunnan við girðingu milli Tröllkonuhlaups og í Ófærugil, að ofan við girðingu úr Þjórsá í Sölvahraun, að vestan skal miðað við Þjórsá, en í austur nýtanlegt magn allt að Skjólkvíahrauni 1970, þó undanskilið Sauðafell. “. Kaupandi skyldi einnig „hafa forkaups-

rétt að því magni vikurs, sem er á öðrum stöðum á Landmannaafrétti, ef til sölu á honum kemur“. Samningurinn skyldi gilda í 15 ár, en virðist ekki hafa komið til framkvæmda.

Hinn 17. desember 1977 og 23. maí 1978 undirrituðu „aðilar að landsréttindum í Rangárvallasýslu í nágrenni Heklu, hver um sig og sameiginlega“, samning og samningsviðauka við hlutafélagið Jarðefnaiðnað, Holtahreppi, Rangárvallasýslu, um vinnslu jarðefna á vikursvæðunum út frá Heklu austan Þjórsár o. fl.“ Með samningnum er hlutafélaginu eða þeim, sem það vísar á, veitt „ótakmarkað leyfi til að leita að jarðefnum í landareignunum og framkvæma rannsóknir á þeim með hagnýtingu fyrir augum“. Í 8. gr. samningsins er þetta ákvæði: „Með samningi þessum er ekki tekin afstaða til þess, hvern rétt hver landeigenda eigi á Hekluvikursvæðunum eða annars á gildissvæði hans, né heldur þess, hvar borið yrði niður á svæðinu til vinnslu eða hagnýtingarstarfsemi og hver yrði aðild hinna einstöku landeigenda í sambandi við réttindaöflun hennar vegna“. Samningurinn skyldi gilda til ársloka 1987.

Þá hefur verið lagður fyrir Hæstarétt samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holta- og Landmannahreppa hins vegar 3. júlí 1981, endanlega staðfestur 24. júlí 1981. Með samningi þessum skuldbindur Landsvirkjun sig til að greiða hreppunum „bætur vegna alls tjóns af hvaða tagi sem þeir hafa orðið fyrir til þessa vegna byggingar og reksturs Búrfellsvirkjunar, Þórisvatnsmiðlunar, Sigölduvirkjunar, Hrauneyjarfossvirkjunar og annarra framkvæmda og aðgerða á vegum Landsvirkjunar á afréttum hreppanna.“ Bæturnar nema 3 millj. nýkr. og greiðast „í eitt skipti fyrir öll“. Sérstakar bætur skyldi greiða Ása-, Djúpár-, Holta- og Landmannahreppi að auki. Enn fremur skuldbindur Landsvirkjun sig til að greiða hreppunum „ákveðnar bætur fyrir hvern hektara beitarlands, sem fer undir vatn eða spillist á annan hátt vegna miðlana, vatna-veitna og annarra virkjanaframkvæmda á afréttum hreppanna... á vegum Landsvirkjunar á vatnasvæðum Þjórsár og Tungnaár...“ í samræmi við tiltekna mynsturáætlun. Í 14.

gr. er þetta ákvæði: „Aðilar eru sammála um, að með samningi þessum sé á engan hátt tekin afstaða til ágreinings hreppanna annars vegar og ríkisins hins vegar um beinan eignarrétt á afréttum hreppanna eða hlunnindum innan afréttarmarka“.

Loks áskilja hrepparnir sér rétt til sérstakra bóta fyrir sand- og malartöku Landsvirkjunar á afréttum hreppanna í þágu virkjanaframkvæmda.

II.

Í héraðsdómi er greint frá forsögu dómsmáls þess, sem hér er til úrlausnar, og tengslum þess við mál það út af Landmannaafrétti, sem dæmt var í Hæstarétti 25. febrúar 1955. Hinn 29. janúar 1975 óskaði fjármálaráðherra útgáfu eignardómsstefnu. Greinir í beiðninni, að útgáfu stefnunnar sé óskað í samráði við landbúnaðarráðherra. Hefur það ekki verið vefengt, og verður við það að miða. Dómsmálið var síðan höfðað með eignardómsstefnu samkvæmt 220. gr. laga nr. 85/1936 hinn 12. mars 1975. Héraðsdómur vísaði málinu frá dómi hinn 20. apríl 1976, en þeim dómi var hrundið með dómi Hæstaréttar 28. janúar 1977, er taldi málið réttilega höfðað með eignardómsstefnu samkvæmt greindri lagaheimild. Gekk síðan efnisdómur á málið hinn 27. október 1978, og er það hinn áfrýjaði dómur.

III.

Af hálfu hreppsfélaga þeirra, sem eru aðiljar máls, er því lýst, að ágreiningur sé milli þeirra innbyrðis um eignartilkall til Landmannaafréttar. Í eignardómsmáli þessu þarf þó eigi að kanna þessa hlið málsins, heldur það eitt, hvort aðiljar þeir, sem andæft hafa eignartilkalli ríkisins, hafi nægilega lagahagsmuni af því að fá dæmt um kröfurnar. Þykir þessi ágreiningur milli hreppsfélaganna og eftir atvikum annarra varnaraðilja í héraði ekki eiga að taka fyrir, að efnisdómur verði lagður á málið.

Í héraðsdómi er greint frá dómssátt hinn 7. ágúst 1951 út af afmörkun Landmannaafréttar. Stóðu Landmanna-, Ása-, Djúpár- og Rangárvallahreppur svo og landbúnaðarráðherra f. h. ríkisins að sáttinni. Eru kröfur aðilja dómsmáls þessa

ýmist beinlínis reistar á greindri afmörkun landsvæðisins eða taka a. m. k. mið af henni að því er varðar Skaftártunguhrepp. Mörk svæðisins eru dregin á uppdrátt, sem er meðal gagna málsins, og er þeim lýst í héraðsdómi.

Fjármálaráðherra f. h. ríkisins hefur í dómsmáli þessu viðurkennt „rétt byggðarmanna til upprekstrar og annarra afréttarnota, sem lög eða venjur eru fyrir“. Þessi viðurkenning er ekki hnitmiðuð. Þegar þess hins vegar er gætt, að mál þetta er höfðað með eignardómsstefnu til viðurkenningar á beinum eignarrétti málshöfðandans að landsvæðinu, stendur þessi óvissa um tilvist óbeinna eignarréttinda ekki því í vegi, að dómur verði lagður á kröfu fjármálaráðherra f. h. ríkisins í máli þessu.

Svo sem greinir í héraðsdómi, afsalaði skilanefnd Titan h/f íslenska ríkinu með afsali 16. janúar 1952 öllum þeim vatnsréttindum, sem félagið átti í Þjórsá, þverám hennar og vötnum, ásamt öllum réttindum til virkjana og til nýtingar þessara vatnsréttinda og landsafnota að því leyti sem félagið hafði öðlast samkvæmt 35 tilgreindum heimildarskjölum, sbr. kaupsamning 8. júní 1951. Fjármálaráðherra hefur ekki undanskilið þessi réttindi í málssókn sinni, en um þau verður eigi dæmt í eignardómsmáli þessu.

Meðal gagna í dómsmáli þessu er skrá um eigendur og ábúendur í Holtahreppi, og er skrá um þá tekin upp í héraðsdóm.

IV.

Kröfugerð aðilja hér fyrir dómi er hin sama að stofni til sem í héraði. Sama gegnir um málsástæður, lagarök og málsreifun. Af hálfu Holtahrepps og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi er þó ekki höfð uppi krafa um viðurkenningu á eignarrétti þeirra að Landmannaafrétti, svo sem gert var í héraðsdómi.

Málsástæðum og lagaröksemdum málsaðilja er lýst ræki-lega í hinum áfrýjaða dómi.

V.

Í máli því, sem dæmt var í Hæstarétti 25. febrúar 1955 og höfðað var með opinberri stefnu, út af veiðirétti að vötnum

og vatnsföllum á Landmannaafrétti voru málsaðiljar hreppsnefndir Holtahrepps og Landmannahrepps f. h. hreppanna og hreppsnefnd Rangárvallahrepps f. h. eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla og svo landbúnaðarráðherra f. h. ríkisins. Var Landmannaafréttur afmarkaður landfræðilega með sama hætti í því máli sem í þessu máli. Í dómi Hæstaréttar 25. febrúar 1955 segir m. a. svo:

„Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélögin sjálf hafi öðlast eignarrétt að afréttinum, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Réttur til afréttarins virðist í öndverðu hafa orðið til á þann veg, að íbúar á landsvæði framangreindra hreppa og býla hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur, sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á. Eins og notkun afréttarlandsins hefur verið háttað, hafa hreppsfélögin, annað eða bæði, ekki unnið eignarhefð á því.

Þar sem framangreindir afréttaraðiljar hafa samkvæmt framansögðu ekki beinan eignarrétt á Landmannaafrétti, koma hér til álita ákvæði 5. gr. laga nr. 112/1941 um rétt til veiði í vötnum á afréttum. . .“.

Málflutningur þeirra, er andmælt hafa kröfum ríkisins í máli því, sem hér er til úrlausnar, lýtur að því, að þeir eigi afréttarlandið og gangi eignartilkall ríkisins í berhögg við það. Um þessa málsvörn er þegar dæmt í dómi Hæstaréttar frá 25. febrúar 1955 að því er varðar framangreinda aðilja þess máls.

Skaftártunguhreppur telur sig eiga nokkurn hluta afréttarsvæðisins, svo sem greint hefur verið frá af hans hendi í málflutningi hér fyrir dómi. Öðrum þræði er af hálfu þessa aðilja tekið undir málflutning af hendi hinna hreppsfélaganna. Eigi hefur þessi aðili sýnt fram á, hvað sem öðru líður, að hann eigi nein þau réttindi til afréttarins, sem séu rýmri en réttindi þeirra hreppsfélaga, sem aðiljar voru að fyrrgreindu hæstaréttarmáli frá 1955.

Gögn þau, sem eigendur jarða í Holtahreppi tefla fram í máli þessu, eru eigi með þeim hætti, að þeir verði taldir hafa

rýmri rétt til afréttarins en Holtahreppur. Ábúendur jarða í þeim hreppi eru eigi réttir aðiljar þessa máls, og verður kröfum þeirra eigi sinnt.

Málsreifun Rangárvallahrepps er ekki studd nægilega traustum rökum og óglögg, hverjar nytjar sá hreppur hafi haft af Landmannaafrétti.

Í máli þessu verða því andmæli framangreindra aðilja gegn eignartilkalli ríkisins, sem á því eru reist, að þeir eigi afréttarsvæði það, sem málið lýtur að, ekki tekin til greina.

VI.

Kemur þá að úrlausn um það, hvort fjármálaráðherra f. h. ríkisins hafi gert viðhlítandi grein fyrir eignarrétti sínum að umstefndu afréttarsvæði, svo að eignardómur verði kveðinn upp samkvæmt 220. gr. laga nr. 85/1936.

Í máli þessu leitar stjórnvald, fjármálaráðherra f. h. ríkisins, dómsviðurkenningar á beinum eignarrétti ríkisins á Landmannaafrétti. Alþingi hefur ekki sett lög um þetta efni, þó að það hefði verið eðlileg leið til að fá ákvörðun handhafa ríkisvalds um málsefnið. Heimilt er að leita viðurkenningar dóms, eins og hér er gert.

Fjármálaráðherra krefst dómsviðurkenningar á rétti, sem reglur einkamálaréttar gilda um, en ríkið getur engu að síður átt.

Um eignartilkall ríkisins er þess fyrst að geta, að eigi hafa af þess hálfu verið settar fram fullnægjandi röksemdir fyrir því, að ríkið hafi eignast landsvæði þetta þegar við stofnun allsherjarríkis á landi hér. Lög þjóðveldisaldar veita þeirri skoðun eigi stoð eða önnur gögn frá því réttarsögutímabili. Gögn fyrir því, að ríkið hafi öðlast eignarrétt að þessu landsvæði fyrir eignarhefð eru eigi haldbær, sérstaklega þegar virt er það, sem í ljós er leitt um nýtingu þessa afréttarsvæðis og lögskil af því.

Skráðar réttarreglur um eignarréttarlega stöðu afrétta eru af skornum skammti, og hið almenna eignartilkall í skilningi einkaréttar, sem ríkið hefur uppi í máli þessu, styðst eigi við slíkar reglur. Einstök lagaákvæði, sem fjármálaráðherra f. h.

ríkisins ber fyrir sig í málinu, svo sem námulög, vatnalög og eldri lög um nýbýli, veita eigi slíkri almennri reglu stoð, og hún þykir eigi heldur, svo að óyggjandi sé, verða reist á almennum lagarökum og lagaviðhorfum. Hins vegar verður að telja, að handhafar ríkisvalds, sem til þess eru bærir, geti í skjóli valdheimilda sinna sett reglur um meðferð og nýtingu landsvæðis þess, sem hér er um að ræða, en líta ber til þess, að fyrirsvarsmenn ríkisins hafa viðurkennt „rétt byggðarmanna til upprekstrar og annarra afréttarnota, sem lög eða venjur eru fyrir“. Um það efni verður þó eigi fjallað hér frekar, eins og mál þetta horfir við.

Samkvæmt framansögðu verður krafa fjármálaráðherra f. h. ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti til handa ríkinu á landsvæði því, er í málinu greinir, eigi tekin til greina.

Málskostnaður í héraði og fyrir Hæstarétti fellur niður. Staðfesta ber ákvæði héraðsdóms um gjafsóknarkostnað, þar með talin málflutningslaun skipaðra talsmanna aðilja, sem eigi þykja úr hófi.

Allur gjafsóknarkostnaður þeirra málsaðilja, sem fengu gjafsóknarleyfi fyrir Hæstarétti, greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns Landmanna-hrepps, 50.000.00 krónur, skipaðs talsmanns Holtahrepps og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi og Rangárvalla-hrepps og eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í þeim hreppi, 45.000 00 krónur, og skipaðs talsmanns Skaft-ártunguhrepps, 18.000.00 krónur.

Ágripsgerð er ábótavant í máli þessu, og m. a. skortir heildarregistur um efni dómskjala.

D ó m s o r ð:

Krafa fjármálaráðherra f. h. ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti til handa ríkinu á landsvæði því, er í málinu greinir, verður ekki tekin til greina.

Málskostnaður í héraði og fyrir Hæstarétti felur niður.

Ákvæði héraðsdóms um gjafsóknarkostnað, þar með

talin málflutningslaun skipaðra talsmanna aðilja, eiga að vera óröskuð.

Allur gjafsóknarkostnaður þeirra málsaðilja, sem fengu gjafsóknarleyfi fyrir Hæstarétti, greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns Landmannahrepps, Páls S. Pálssonar hæstaréttarlögmanns, 50.000.00 krónur, skipaðs talsmanns Holtahrepps og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi og Rangárvallahrepps og eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í þeim hreppi, Árna Grétars Finnssonar hæstaréttarlögmanns, 45.000.00 krónur, og skipaðs talsmanns Skaftártunguhrepps, Skúla J. Pálmasonar hæstaréttarlögmanns, 18.000.00 krónur.

S é r a t k v æ ð i

hæstaréttardómaranna Benedikts Sigurjónssonar og Magnúsar P. Torfasonar.

I.

Í hæstaréttarmálinu nr. 103/1953, sem dæmt var í Hæstarétti 25. febrúar 1955, kom til dómsúrlausnar sú krafa hreppsnefndar Landmannahrepps, sem er einn af aðaláfrýjendum þessa máls, að viðurkenndur yrði með dómi einkaréttur hreppsins til veiði í öllum vötnum og vatnsföllum á Landmannaafrétti. Voru mörk afréttarins gagnvart aðliggjandi löndum í því máli greind í hvívetna með sama hætti og gert hefur verið í eignardómsmáli þessu, þannig að um sama landsvæði er að tefla í báðum málunum. Kröfur sínar í framangreindu máli rökstuddi Landmannahreppur með því, að einkarétturinn til veiði helgaðist af fullum og óskoruðum eignarrétti hreppsins að Landmannaafrétti. Í máli þessu um veiðirétt, sem höfðað var með opinberri stefnu gegn ótilteknum aðiljum, tóku til varna ýmsir þeir, sem einnig eru aðiljar að eignardómsmáli þessu. Var þar um að ræða hreppsnefnd Holtahrepps vegna hreppsins og hreppsnefnd

Rangárvallahrepps vegna eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í þeim hreppi, sem báðar héldu því fram, að réttur þessara aðilja til Landmannaafréttar væri hinn sami og réttur Landmannahrepps. Enn fremur tók til varna landbúnaðarráðherra vegna ríkisins og krafðist þess, að hrundið yrði kröfunni um dómsviðurkenningu á veiðiréttarkröfu Landmannahrepps, þar sem hvorki hreppsfélagið né íbúar hreppsins ættu beinan eignarrétt að afréttinum, heldur einungis rétt til upprekstrar á hann. Orkar samkvæmt þessu ekki tvímælis, að umrætt mál varð eigi dæmt, án þess að leyst væri úr því, hvernig háttað væri eignarréttindum hreppsfélganna og hinna tveggja jarða í Rangárvallahreppi að Landmannaafrétti, þó að dómkröfur vörðuðu ekki beinlínis annað en veiðiréttindi í vötnum og vatnsföllum.

Í máli því, sem nú er til úrlausnar, hefur Landmannahreppur og þeir aðiljar aðrir, sem til varna hafa tekið gegn eignardómskröfu ríkisins, lagt fram nokkur gögn í héraði, sem eigi voru lögð fram í hinu fyrra máli. Er frá þeim greint í hinum áfrýjaða dómi, þeirra á meðal hinni textafræðilegu og skjálfræðilegu athugun tveggja dómkvaddra manna á bréfi því, sem prentað er í Íslenzku fornbréfasafni, VI, nr. 78, en það er dómur um Þjósártungur, sem talinn er hafa gengið á Skarði á Landi 25. júní 1476. Enn fremur hafa verið lögð fyrir Hæstarétt nokkur ný skjöl, þeirra á meðal þrír samningar frá síðustu árum milli nokkurra hreppsfélaga í Rangárvallasýslu og tiltekinna aðilja um jarðefnatöku og um vatnsvirkjanir á afréttarsvæðum ofan byggða í Rangárvallasýslu. Er efnis þeirra að nokkru getið í atkvæði meiri hluta dómenda svo og þess, hverjir að þeim stóðu. Að langmestu leyti hefur þó Landmannahreppur og aðrir málsaðiljar rökstutt mótmæli sín gegn eignardómskröfunni með því að vísa til gagna, er fram voru lögð í því máli, sem dæmt var 1955. Er frá gögnum þessum greint í hinum áfrýjaða dómi, allt frá fyrrnefndum dómi um Þjósártungur til afsals skilanefndar A/S Titan til ríkisins á vatnsréttindum í Þjósá, þverám hennar og vötnum svo og rétti til nýtingar þeirra vatnsréttinda. Er afsalið dagsett 16. janúar 1952, en ekki 8. júní 1951, eins og misritast hefur í héraðsdómi.

Í dómi Hæstaréttar 25. febrúar 1955 var því slegið föstu í dómsforsendum, að íbúar Landmannahrepps, Holtahrepps og ábúendur jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi ættu upprekstrarrétt á Landmannaafrétt. Síðan segir í dóminum um rétt þessara aðilja til veiði í vötnum á afréttinum:

„Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélögin sjálf hafi öðlast eignarrétt að afréttinum, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Réttur til afréttarins virðist í öndverðu hafa orðið til á þann veg, að íbúar á landsvæði framangreindra hreppa og býla hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur, sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á. Eins og notkun afréttarlandsins var háttað, hafa hreppsfélögin, annað eða bæði, ekki unnið eignarhefð á því.

Þar sem framangreindir afréttaraðiljar hafa samkvæmt framansögðu ekki beinan eignarrétt á Landmannaafrétti, koma hér til álita ákvæði 5. gr. laga nr. 112/1941 um rétt til veiði í vötnum á afréttum.“

Með dómsorði Hæstaréttar í framangreindu máli var að vísu aðeins dæmt um veiðirétt í vötnum á Landmannaafrétti, en ekki um eignarrétt að afréttinum sjálfum. Það var þó meginatriði í málflutningi aðilja í því máli, hvernig farið væri eignarráðum yfir afréttinum. Úrlausn um eignarréttinn í dómsforsendum, sú sem að framan er greind, var eitt af því, sem málsúrslit um veiðiréttinn ultu á. Verður eigi nú dæmt á annan veg en í forsendum þess dóms segir um eignarrétt þeirra hreppsfélaga og eigenda lögbýla, sem aðiljar voru að hinu fyrra máli. Þeir aðiljar voru Landmannahreppur, Holtahreppur svo og eigendur og ábúendur Næfurholts og Hóla. Enginn síðastgreindra aðilja eða aðrir þeir, sem nú andmæla kröfum ríkisins um eignardóm sér til handa, hefur fært fram aðrar ástæður fyrir andmælum sínum en þær, að sjálfir hafi þeir hver fyrir sig, einir eða ásamt öðrum, tekið hið umdeilda landsvæði, allt eða að hluta, til fullkominna eignarráða og eigi að því beinan eignarrétt. Samkvæmt þessu

og þar sem því hefur þegar verið slegið föstu með dómi, svo sem áður var greint, að fyrrnefnd hreppsfélög og eigendur jarða hafi ekki beinan eignarrétt að Landmannaafrétti, verður eignardómskröfu ríkisins ekki hrundið vegna mótmæla þessara málsaðilja. Fær það engu breytt í því efni, að dómkvaddir menn hafa nú komist að þeirri niðurstöðu, að óhugsandi sé, að uppskrift sú, sem prentuð er í Íslenzku fornbréfasafni, VI, nr. 78A, sé falsbréf, er falsað hafi verið frá grunni á síðari öldum. Kemur þar hvort tveggja til, að hvorki er dómur Hæstaréttar 25. febrúar 1955 gagnert á því reistur, að svo sé, né heldur getur dómur þessi, þó að örugg heimild yrði talin, ráðið úrslitum um eignarrétt hreppsfélaganna að afréttinum. Og að því er varðar samninga þá, er lagðir hafa verið fyrir Hæstarétt og fyrr hefur verið getið, er það fram að taka, að upp úr þeim er ekkert leggjandi í þessu máli þegar af þeirri ástæðu, að þeir eru ýmist ríkinu óviðkomandi eða hafa að geyma sérstakan fyrirvara af hendi hlutaðeigenda um ágreining þann um eignarrétt að Landmannaafrétti, sem hér er til úrlausnar.

II.

Um kröfur annarra málsaðilja, sem kröfur gera um, að hrundið verði kröfum ríkisins um eignardóm sér til handa, skal þetta tekið fram:

Allir þessir aðiljar reisa dómkröfur sínar alfarið á því, að þeir hafi eignarrétt að því afréttarlandi, sem stefnan tekur til, ýmist öllu, og þá eftir atvikum í sameign við aðra aðilja, eða að hluta afréttarins.

Hreppsnefnd Rangárvallahrepps krefst þess vegna hreppsfélagsins sjálfs, að kröfum ríkisins verði hrundið, en gerir ekki kröfur sínar í málinu vegna eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla, svo sem hún gerði í hinu fyrra máli um veiðirétt. Krafan af hendi hreppsfélagsins er ekki sérstaklega rökstudd, þó að helst sé svo að skilja, að hún sé á því reist, að ágreiningslaus upprekstrarréttur áðurgreindra tveggja jarða á Landmannaafrétt sé sönnun fyrir eignarrétti hreppsfélagsins sjálfs að landsvæðinu í sameign með öðrum aðiljum, sem þangað eigi upprekstur. Á þetta er þó engan

veginnt unnt að fallast. Eru engin efni til að sinna andmælum þessa aðilja við eignardómskröfunni vegna þess, að hann eigi beinan eignarrétt að Landmannaafrétti.

Eigendur og ábúendur jarða í Holtahreppi virðast reisa kröfur sínar á því, eins og hreppsfélagið sjálft, að Holtamenn hafi frá fornu fari nýtt Landmannaafrétt til upprekstrar og haft af honum önnur afréttarnot ásamt Landmönnum og eigendum Næfurholts og Hóla. Vegna þeirrar nýtingar og fyrir nám til eignar sé afrétturinn í einu og öllu sameign þeirra, sem hafi nýtt hann. Vísa þeir um þetta til allra sömu sönnunargagna og aðrir, er til varna hafa tekið gegn kröfum ríkisins.

Eigendur og ábúendur þeirra jarða, sem hér er um að ræða, flytja mál sitt sameiginlega með Holtahreppi og með öldungis sömu röksemdum og hreppurinn. Þó verður að ætla, að þá og hreppinn skilji á um það, hvort Landmannaafréttur sem upprekstrarland Holtamanna sé fremur hreppseign eða liggi undir einstakar jarðir í hreppnum.

Málsreifun af hálfu eigenda og ábúenda jarðanna hefur ekki að neinu leyti beinst að því, að þeir standi öðruvísi að vígi um að hrinda eignardómskröfu ríkisins en hreppsfélagið sjálft og eigi ekki óskilið mál með því. Dóm Hæstaréttar 25. febrúar 1955 verður að skilja svo, að með honum sé því hafnað, að afnotaréttur Holtamanna að Landmannaafrétti sé grundvöllur beins eignarréttar þeirra að afréttinum, hvort heldur er hreppsfélagsins eða einstaklinga. Samkvæmt þessu og að öðru leyti með skírskotun til þess, sem segir um kröfur Holtahrepps, verður eignardómskröfu ríkisins ekki hrundið vegna mótmæla eigenda og ábúenda jarða í Holtahreppi.

Eins og nánar er lýst í hinum áfrýjaða dómi, mótmælir hreppsnefnd Skaftártunguhrepps eignardómskröfunni á þeim grundvelli, að tilgreindur hluti þess landsvæðis, sem málssóknin tekur til, liggi utan Landmannaafréttar og sé eign Skaftártunguhrepps. Nánar reisir hreppurinn mótmæli sín á því, að hér hagi svo til, eins og algengt sé um afréttarlönd hér á landi, að fjalllendi hafi í fyrstu legið undir einstakar jarðir. Síðan hafi tekið við sameign jarða að landinu, þar sem bændur höfðu sameiginleg fjallskil. Loks hafi þau

sameignarlönd með tíð og tíma orðið eignarlönd hreppsfélaga, er tekið hafi fjallskilin í sínar hendur.

Af hálfu þessa aðilja hefur það ekki verið sérstaklega rökstutt, að eignarréttur hreppsfélagsins að fyrrgreindri landspildu — ef á hann yrði fallist — standi því í vegi, að eignardómskrafan verði tekin til greina að því er varðar aðra hluta hins umdeilda lands. Þá hefur hreppsfélagið ekki fært fram nein gögn, sem sýni afréttarnot Skaftártungumanna að þeirri landspildu, sem það telur falla utan Landmannaafréttar. Einnig er því haldið fram í málflutningi, að hreppsmenn hafi að einhverju marki farið til silungsveiða í vötnum, sem þar liggja.

Þegar framangreint er virt, þykir Skaftártunguhreppur ekki hafa sýnt fram á, að hreppsfélagið hafi fyrr eða síðar öðlast beinan eignarrétt að landsvæði því, sem hér er um að tefla, öllu eða að hluta. Verður eignardómskröfunni því ekki heldur hrundið vegna mótmæla þessa hreppsfélags.

III.

Svo sem frá er greint í hinum áfrýjaða dómi, kom í upphafi málsmeðferðar fram sú krafa af hálfu allra þeirra, er andmæla eignardómskröfu ríkisins, annarra en Skaftártunguhrepps, að málinu yrði vísað frá dómi. Töldu þeir skilyrði breyta til eignardómsmeðferðar svo sem sakarefni væri vaxið.

Héraðsdómur féllst á frávísunarkröfuna með dómi 20. apríl 1976. Þeim dómi hratt Hæstiréttur með dómi sínum 25. janúar 1977. Taldi meiri hluti dómenda ríkið hafa „átt tilkall til þess, að eignardómsstefna samkvæmt 220. gr. laga nr. 85/1936 yrði gefin út“ í málinu. Bæri því að „leggja fyrir héraðsdóm að taka málið til efnismeðferðar“.

Héraðsdómara bar að kanna það, áður en hann heimilaði útgáfu eignardómsstefnu, hvort réttindi þau, er ríkið krafðist eignardóms fyrir, væru þess háttar, að fyrir þeim mætti að lögum veita eignardóm, ef réttindi annarra, er kynnu að gefa sig fram eftir eignardómsstefnunni, stæðu því ekki í vegi. Þar sem höfð var uppi frávísunarkrafa, kom þetta enn til álita, er dómstólar dæmdu um hana. Með dómi sínum um

formhlið málsins hefur Hæstiréttur þegar dæmt, svo sem greint var, að ekki hafi verið þeir meinbugir á málalíbúnaði ríkisins, að synja hafi átt kröfu þess um útgáfu eignardómsstefnu. Til slíkra meinbuga yrði það að teljast, ef réttindi þau, sem eignardóms er krafist fyrir, eru slík, að fyrir þeim má ekki veita dómgildingu í eignardómsmáli án tillits til þess, hvort aðrir sýna fram á betri rétt sinn til eignarinnar en eignardómsbeiðandi, sbr. 220. gr., sbr. 217. gr. laga nr. 85/1936.

Við dómsmeðferð um efnispátt málsins hefur ekkert nýtt komið fram, um hvers konar réttinda ríkið telji til yfir Landmannaafrétti. Verður ríkinu því ekki nú synjað um eignardóm, vegna þess að réttindi þau, er það krefst dóms fyrir, séu ekki eignarréttindi í skilningi einkaréttar, sem dómsviðurkenningu megi veita fyrir í eignardómsmáli, sbr. 3. mgr. 108. gr. laga nr. 85/1936, sbr. 58. gr. laga nr. 75/1973. Má þó á það fallast með héraðsdómi, að heimildum almennings sé ekki að öllu leyti eins farið í afréttum og ella gildir um eignarlönd.

Svo sem fyrr var sagt, hefur enginn þeirra, er gefið hefur sig fram eftir eignardómsstefnunni, sannað beinan eignarrétt sinn að Landmannaafrétti. Verður eignardómskröfu ríkisins því ekki hrundið vegna mótmæla þeirra. Samkvæmt þessu og með skirskotun til 220. gr., sbr. 218. gr. laga nr. 85/1936 ber að staðfesta hinn áfrýjaða dóm um beinan eignarrétt íslenska ríkisins yfir Landmannaafrétti, eins og hann er afmarkaður í máli þessu, en með sömu athugasemd og í dómnum greinir, að þau eignarréttindi sæti þeim takmörkunum, sem leiða af lögmæltum og venjuhelguðum réttindum þeirra, sem upprekstur eiga á afréttinn, svo sem viðurkennt er af ríkisins hálfu í málinu.

Við erum sammála meiri hluta dómenda um málskostnað og um ákvörðun gjafsóknarlauna, bæði í héraði og fyrir Hæstarétti, svo og athugasemd þeirra um ágripsgerð.

Samkvæmt þessu teljum við, að dómsorð ætti að vera svo fellt:

Hinn áfrýjaði dómur á að vera óraskaður.

Málskostnaður fyrir Hæstarétti fellur niður.

Allur gjafsóknarkostnaður fyrir Hæstarétti greiðist úr ríkissjóði, þar með talin laun skipaðs talsmanns hreppsnefndar Landmannahrepps f. h. hreppsins, Páls S. Pálssonar hæstaréttarlögmanns, 50.000.00 krónur, laun skipaðs talsmanns hreppsnefndar Holtahrepps f. h. hreppsins, eigenda og ábúenda jarða í Holtahreppi, hreppsnefndar Rangárvallahrepps f. h. hreppsins og eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi, Árna Grétars Finnssonar hæstaréttarlögmanns, 45.000.00 krónur, og laun skipaðs talsmanns hreppsnefndar Skaftártunguhrepps f. h. hreppsins, Skúla J. Pálmasonar hæstaréttarlögmanns, 18.000.00 krónur.

Dómur aukadómþings Rangárvallasýslu 27. október 1978.

Mál þetta var tekið til dóms 11. f. m.

Hinn 29. janúar 1975 ritaði lögmaður stefnanda sýslumanninum í Rangárvallasýslu bréf og fór þess á leit af hálfu fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs og í samráði við landbúnaðarráðherra, að gefin yrði út eignardómsstefna með heimild í 220. gr. laga nr. 85/1936 til að fá ákveðið og staðfest með dómi, að ríkissjóður eigi beinan eignarrétt að landsvæðum þeim innan Rangárvallasýslu, sem auðkennd væru á uppdrætti, sem bréfinu fylgdi, og nefnd séu Landmannaafréttur. Var um það atriði vísað til dómasafns Hæstaréttar frá árinu 1955, bls. 109 og 117. Var gerð grein fyrir því, að tilefni málssóknarinnar væri ágreiningur, sem risið hefði út af réttarstöðu afréttarsvæðanna í sambandi við virkjunarframkvæmdir hins opinbera við Tungnaá og Þórisvatn. Hafi oddvitar fjögurra hreppa í Rangárvallasýslu lýst því yfir, að leita þyrfti úrskurðar dómstóla á því ágreiningsmáli, þ. e. hvort um beinan eignarrétt væri að ræða eða hvort um landsvæðin giltu almennar reglur um afrétti. Jafnframt hafi verið talið, að vegna umsvifa veiðifélagsins við Þórisvatn væri nauðsynlegt að fá skorið úr þeirri óvissu og ágreiningi, sem þar hefði komið upp, en nokkur hluti vatnsins sé innan Landmannaafréttar. Þá sé brýn nauðsyn slíkrar dómsúrlausnar vegna víðáttumikilla landsvæða, sem fari undir vatn (Nýja-Króksvatn) við stíflugerð í Tungnaá. Loks hljóti dómur í slíku máli að verða til mikilsverðrar leiðbeiningar um eignarréttarstöðu annarra afréttarsvæða á landinu, þar á meðal stöðuvatns á afréttum, en þessi mál séu mjög á dagskrá á síðari árum. Þá tekur lögmaðurinn fram í bréfi sínu, að málshöfðunarbeiðendur vilji láta

það koma skýrt fram, þótt þess sé ekki getið sérstaklega í stefnunni, að þrátt fyrir málssókn þessa um viðurkenningu á beinum eignarrétti að afréttarsvæðunum, sem stundum sé kallaður grunneignarréttur, muni ríkisvaldið viðurkenna rétt byggðamanna til upprekstrar og annarra afréttarnota, sem lög og venjur séu fyrir, enda sé gert ráð fyrir, að þeir muni, er þar að kemur, sjálfir gera grein fyrir þeim réttartilköllum undir rekstri eignardómsmálsins. Ekki sé um það að ræða, að ríkisvaldið hafi unnið hefð á landsvæði því, sem krafan beinist að, þ. e. Landmannaafreitti, heldur eigi ríkisvaldið slík landsvæði og hafi átt allt frá upphafi ríkisskipunar hér á landi, aldahefð, en skorti hins vegar formlega staðfestingu á þeim rétti. Hið umstefnda landsvæði sé almenningur, nánar tiltekið byggðaalmenningur, svokallaður Landmannaafreittur, og sé ríkisvaldið réttur og löglegur eigandi þess. Þótt afréttarlönd hafi vafalaust fljótt verið tekin í notkun, eftir að land byggðist, þá hafi þar ekki verið um að ræða nám til eignar, heldur nám til afnota og eigi því afréttarhafar einungis afnotarétt yfir afréttinum. Samfelld réttarþróun hér á landi staðfesti, að ríkisheildin sé eigandi að hinu umstefnda afréttarsvæði með óskertum rétti til jarðefna og hvers konar námavinnslu, jarðhita, vatnsafls og rétti til hagnýtingar þess, rétti til umferðar, dvalar og náttúruskoðunar fyrir landsmenn o. s. frv. Með rannsóknnum á afréttarsvæðunum til undirbúnings virkjana, sem hafi hafist 1952, og síðari framkvæmdum hafi ríkisvaldið tekið sér varanlega bólfestu á afréttarsvæðinu og tekið svæðið til vörslu og eignarhalds. Er ríkið hafi í janúarmánuði 1952 leyst til sín rétt þann, sem svonefnt Titanfélag hafi öðlast yfir vatnsréttindum, vatnsbotni og árfarvegum og til virkjunarframkvæmda á afréttarsvæðinu, hafi ríkið öðlast þinglesnar eignarheimildir fyrir öllum þessum réttindum. — Þá lýsti lögmaður stefnanda því yfir í bréfi sínu, að ef svo verði talið, að réttarstaðan að fornu þyki ekki upplýst til hlítar, þá sé það varamálsástæða stefnanda, að með því að byggja eingöngu eða fyrst og fremst á því, sem best samrýmist hugsunarhætti, stöðu og þörfum nútímapjóðfélags, sem fram hafi komið í úrlausnum dómstóla og álitum fræðimanna, verði komist að sömu niðurstöðu um rétt stefnanda til afréttarsvæðisins. — Í bréfi lögmanns stefnanda var gerð rækileg grein fyrir sjónarmiðum og þau rökstudd nánar.

Á grundvelli bréfs lögmanns stefnanda gaf sýslumaðurinn í Rangárvallasýslu síðan 12. mars 1975 út eignardómsstefnu, sem síðan birtist í 20. tbl. 68. árgangs Lögbirtingablaðsins, er út kom

19. mars 1975. Er kröfugerð í stefnunni svohljóðandi: „.... Mér hefur tjáð fjármálaráðherra, Matthías Á. Mathiesen, að hann þurfi, fyrir hönd ríkissjóðs vegna ríkisvaldsins, að fá út gefna eignardómsstefnu samkvæmt heimild í 220. grein einkamálalaga nr. 85/1936, til viðurkenningar á beinum eignarrétti ríkissjóðs að svokölluðum „Landmannaafrétti“ hér í sýslu, en formleg eignarheimild að afréttarsvæðum þessum liggur ekki fyrir, enda þótt greinilega sé gert ráð fyrir beinum eignarrétti ríkisins í hæstaréttardómi frá 25. febrúar 1955 (málið nr. 103/1953). Landsvæði þau, sem hér um ræðir og málssókn þessi tekur til, eru tilgreind í dóminum sem hér segir nánar:

„Úr Ófærugili (A) í Tröllkonuhlaup í Þjórsá (B), eftir Þjórsá í Tungnaá (C), eftir Tungnaá í Blautukvísl (D), eftir Blautukvísl í Blautukvíslarbotna (E), þaðan í Þóristind (F), og þaðan sjónhending í Þveröldu (G), og úr Þveröldu í Svartakamb, þar sem hann er hæstur (H), þaðan þvert í Tungnaá (I), síðan eftir Tungnaá í Kirkjufellsós (J), og eftir honum í Kirkjufellsvatn (K), þaðan eftir Hábarmi (L) í há-Torfajökul (M), frá Torfajökli í upptök syðri kvíslar Markarfljóts (N), þaðan í Krakatind (O) og þaðan í Ófærugil (punkt A).“

Við þingfestingu málsins var sótt þing af hálfu þessara aðilja: Landmannahrepps, Holtahrepps og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi, eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi, Rangárvallahrepps, Ása- og Djúpárhreppa og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppum. Þá var mætt og af hálfu Landsvíkjunar til réttargæslu. Í næsta þinghaldi í málinu var sótt þing af hálfu Skaftártunguhrepps. Í því þinghaldi var því lýst af hálfu Ásahrepps og Djúpárhrepps og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppum, að því sé mótmælt, að hinar umstefndu kröfur nái fram að ganga að því er snertir þann hluta landsvæðanna, sem séu innan marka afrétta Ása- og Djúpárhreppa, en ekki sé talin ástæða til að mæta frekar í málinu. Í þinghaldi þessu kom fram krafa um frávísun málsins af hálfu Landmannahrepps, Holtahrepps og eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi, eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi og af hálfu Rangárvallahrepps.

Með dómi, uppkveðnum 20. apríl 1976, var málinu vísað frá dómi, en með dómi Hæstaréttar, uppkveðnum 25. janúar 1977, var frávísunardóminum hrundið og lagt fyrir héraðsdóminn að taka málið fyrir að nýju til efnismeðferðar.

Dómkröfur stefnanda eru þær, að viðurkenndur verði beinn

eignarréttur hans að svokölluðum Landmannaafrétti með þessum merkjum samkvæmt uppdrætti í stefnu:

Úr Ófærugili (A) í Tröllkonuhlaup í Þjórsá (B), eftir Þjórsá í Tungnaá (C), eftir Tungnaá í Blautukvísl (D), eftir Blautukvísl í Blautukvíslarbotna (E), þaðan í Þóristind (F), og þaðan sjónhending í Þveröldu (G), og úr Þveröldu í Svartakamb, þar sem hann er hæstur (H), þaðan þvert í Tungnaá (I), síðan eftir Tungnaá í Kirkjufellsós (J), og eftir honum í Kirkjufellsvatn (K), þaðan eftir Hábarmi (L) í há-Torfajökul (M), frá Torfajökli í upptök syðri kvíslar Markarfljóts (N), þaðan í Krakatind (O) og þaðan í Ófærugil (punkt A).

Þá er þess og krafist, að Landmannahreppi og Holtahreppi verði gert að greiða stefnanda málskostnað, sem skipt verði að mati dómsins, eins og málið sé ekki gjafvarnarmál.

Af hálfu Landmannahrepps er þess krafist, að hrundið verði öllum kröfum stefnanda og að stefnanda verði gert að greiða Landmannahreppi málskostnað að skaðlausu, eins og málið sé ekki gjafvarnarmál.

Af hálfu Holtahrepps, eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi, eigenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi og Rangárvallahrepps eru þessar dómkröfur gerðar:

Að kröfum stefnanda verði hrundið.

Að viðurkenndur verði eignarréttur Holtahrepps, eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi, eigenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi og Rangárvallahrepps vegna sömu jarða að Landmannaafrétti með öllum gögnum og gæðum í jörðu og á og í lofti yfir afréttinum í samaðild með Landmannahreppi að jöfnu.

Að stefnanda verði gert að greiða Holtahreppi, eigendum og ábúendum jarða í þeim hreppi, eigendum og ábúendum jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi og Rangárvallahreppi vegna sömu jarða málskostnað að skaðlausu, eins og málið sé ekki gjafvarnarmál.

Af hálfu Skaftártunguhrepps er þess krafist, að kröfum stefnanda verði hrundið og stefnanda verði gert að greiða Skaftártunguhreppi málskostnað, eins og málið sé ekki gjafvarnarmál.

Lögð hefur verið fram í málinu svofelld skrá um eigendur og ábúendur jarða í Holtahreppi:

1. Akbrautarholt: Katrín Jónsdóttir
2. Árbæjarhellir: Guðmundur Gíslason
3. Árbæjarháleiga: Jón Ingólfsson o. fl.

4. Árbær eyðib.: Gunnar Jóhannsson
5. Arnkötlustaðir: Hannes Hannesson
6. Bjálmholt: Sigurður Karlsson
7. Brekkur 1: Jónas Sigurðsson
8. Brekkur 2: Hannes Árnason
9. Efri-Rauðalækur: Helgi Haraldsson
10. Fosshólar: Þórður M. Sigurjónsson
11. Gata: Einar Brynjólfsson
12. Gíslaholt: Kristinn Kristinsson
13. Guttormshagi: Þorst. Danielsson
14. Hagi: Guðmundur Halldórsson
15. Hallstún eyðib.: Stella Björk Georgsdóttir
16. Heiðarbrún: Guðm. H. Eyjólfsson
17. Hreiður: Hermann Sigurjónsson
18. Hvammur: Elímar Helgason
19. Kaldakinn: Vilhjálmur Þórarinnsson
20. Kaldárholt: Gísli Helgason
21. Kambur: Jón V. Jónsson
22. Ketilsstaðir: Ólafur Sigfússon
23. Kvíarholt: Karl Þórðarson
24. Lyngás 1: Sveinbjörn Stefánsson
25. Lýtingsstaðir: Eiríkur Sigurjónsson
26. Litla-Tunga: Þórarinn Vilhjálmsson
27. Litla-Tunga 2: Einar Jónsson
28. Lækur 1: Sigfús Davíðsson
29. Lækur 2: Pálmi Sigfússon
30. Marteinstunga: Guttormur Gunnarsson
31. Meiri-Tunga 1: Þórður Bjarnason
32. Meiri-Tunga 2: Ketill Vilhjálmsson
33. Meiri-Tunga 3: Ragnar Marteinsson
34. Meiri-Tunga 4: Guðmar Ragnarsson
35. Mykjunes: Magnús Guðmundsson
36. Nefsholt: Olgeir Engilbertsson
37. Pula: Ólafur Helgason
38. Raftholt: Hjalti Sigurjónsson
39. Saurbær: Páll Elíasson
40. Syðri-Rauðalækur: Runólfur Haraldsson
41. Skammbeinsstaðir 1: Sigurður Sigurðsson
42. Skammbeinsstaðir 2: Þorvaldur Sveinsson
43. Skammbeinsstaðir 3: Karl Pétursson
44. Skammbeinsstaðir 4: Svavar Svavarsson

45. Stúfholt 1: Sigurgeir Ingimundarson
46. Stúfholt 2: Gunnar Þórisson
47. Þjóðólfshagi 1: Stefán Jónsson
48. Þjóðólfshagi 2: Þórður Erlendsson
49. Þverlækur: Guðni Guðmundsson
50. Ölvisholt eyðib.: Benjamín Eiríksson
51. Ölvisholtshjáleiga eyðib.: Marsibil Jóhannsdóttir.

Málsatvik.

Með opinberri stefnu, útgefinni 2. júlí 1951, og framhalds-stefnu, útgefinni 8. ágúst s. á., höfðaði hreppsnefnd Landmanna-hrepps fyrir hönd hreppsins mál fyrir aukadómþingi Rangárvalla-sýslu til viðurkenningar á einkarétti hreppsins til veiði í Fiski-vötnum (Veiðivötnum) suð-vestan Vatnajökuls svo og öllum öðr-um vötnum og vatnsföllum á Landamannaafrétti. Við þingfest-ingu málsins risu upp til andmæla við kröfum stefnanda, landbún-aðarráðherra f. h. ríkisvaldsins, hreppsnefnd Holtahrepps í Rang-árvallasýslu fyrir hönd hreppsins og hreppsnefnd Rangárvalla-hrepps í Rangárvallasýslu fyrir hönd hreppsins vegna eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi. Með sáttargerð umboðsmanna Landmannahrepps, Ása- og Djúp-árhrepps, Rangárvallahrepps og landbúnaðarráðherra fyrir landa-merkjadómi Rangárvallasýslu 7. ágúst 1951 urðu þeir ásáttir um þessi mörk Landamannaafréttar:

Úr Ófærugili í Tröllkonuhlaup í Þjórsá, eftir Þjórsá í Tungnaá, eftir Tungnaá í Blautukvísl, eftir Blautukvísl í Blautukvíslar-botna, þaðan í Þóristind og þaðan sjónhending í Þveröldu og úr Þveröldu í Svartakamb, þar sem hann er hæstur, þaðan þvert á Tungnaá, síðan eftir Tungnaá í Krikjufellsós og eftir honum í Kirkjufellsvatn. Þaðan eftir Hábarmi í há-Torfajökul, frá Torfa-jökli í upptök syðri kvíslar Markarfljóts, þaðan í Krakatind og þaðan í Ófærugil.

Með dómi aukadómþings Rangárvallasýslu 15. júní 1953 varð niðurstaða málsins sú, að viðurkenndur var einkaréttur Land-mannahrepps til veiði í öllum vötnum og vatnsföllum á Land-mannaafrétti innan þeirra marka, sem ákveðin voru með sáttar-gerðinni frá 7. ágúst 1951. Málinu var áfrýjað til Hæstaréttar. Með dómi Hæstaréttar, uppkveðnum 25. febrúar 1955, var kröfu Landmannahrepps hafnað. Er dómur Hæstaréttar og forsendur hans í dómasafni Hæstaréttar 1955, bls. 108—115.

Í því máli, sem hér er til úrlausnar, hafa verið lögð fram sömu

skjöl og fram komu í framangreindu Hæstaréttarmáli. Verður nú rakið það, sem þar kemur fram:

Í málinu er fram komið skjal, sem ritað er á fyrri hluta 19. aldar og samkvæmt efni sínu er talið endurrit af dómi, sem gengið hafi á Skarði á Landi 25. júní 1476. Er skjal þetta, sem prentað er í Íslenzku fornbréfasafni (DI) VI, nr. 78, svohljóðandi:

„Dómur um Holtamanna og Landmanna Afrjett.

Það giörum vier Oddur Asmundzson. Örnólfr. Oddsson. Biörn Jónsson. Þorsteinn Þordarson. Sigurdur Eireksson og Sigurdur Hafliðason, godum monnum kunnugt með þezu voru opnu brefi: Anno Domini 1476 þridiudaginn ¹⁾ nærstan eptir Jonsmessu Babtista ad Skardi a Landi. a Þingstad riettum. vorum vier i Dóm nefndir af Þorsteini Pálssyni, er þá hafði syslu og umbod af Ellendi Ellendssyni i Rángarþingi. ad meta og skoda um afriett þann. er heita Þiotzár Túngur. og liggur fyrir Landmanna Repp. millum Túnár og Spreingi-Sands. hvort það væri eign edr. almenningur edur afriettur þeirra manna er i Landamanna Repp búa, og þar viettu akiæru um.

Var og svarid fyrir oss af tveimur mönnum Tomase Illugasyni og Sigurdi Ögmundssyni. ad þessi afriettur þiotzar Tungaur hafi verid hafdr og haldinn til Lambareksturs og Elldra fiar af þessum tveimur hreppum Landi og Holtum [svo lengi ¹⁾] sem þeir mundu til og ej vissu þeir annad sannara. en það væri þeirra Eign.

Þvi eptir þessum Eijdi og (ad) so profudu máli sem fyrr skrifad er. Dæmur vier fyrr skrifadir Domsmenn þeirra Eign og afriett. sem haft og haldid hafa i Holtum og á Landi, sem eru og verid hafa til fra Túná og til Spreingsands og vestur í Þiótzá og allt austur i fiallgard. so langt sem vötn renna til og frá hierada a millum, ad riettri tiltölu. Og aungver menn aldret meiga i þessum afriett fugla veida. Grös lesa. Rotagröft hafa edur önnur Giædi. fyrir utan þeirra leifi er fyrr skrifadir eru. nema þeir hafi skilvís vitni edr brief er i fara. edur sier kalla. nema þeir menn er i Hreppum bua hafi samreid vid þa. er ur Holtum og af Landi fara til Fuglaveidar og Grös ad tyna badu megin Þiótzar. sem ad fornu hef verid og þeim hefur samid sijn a millum et cetera.

Til sanninda hier um setium vier fyrrnefndir Domsmenn vor innsigli fyrir þetta Domsbrief.

Skrifad a Ytri Völlum a sama ári sem fyrr seigir.“

Á manntalsþingum í Rangárvallasýslu árið 1829, að undanskildum manntalsþingum á Skarðs- og Þjóðólfsdagabingstöðum,

var með vísan til dóms, sem kveðinn hafði verið upp á Skarði á Landi 25. júní 1476 lesið upp bann hreppstjóra Holtamannahrepps og hreppstjóra Landmannahrepps við því, að óviðkomandi hagnýttu sér með nokkrum hætti afrétt hreppanna Þjórásartungur eða önnur afréttarsvæði.

Í sóknarlýsingu Holtapings í Rangárvallasýslu, sem rituð er af séra Sigurði Sigurðssyni í Guttormshaga 3. júlí 1840, eru afréttarlönd þau, sem kölluð eru Landmanna- og Holtamannaafréttir, talin tilheyra Holtasveit og Landsveit.

Í sóknarlýsingu Stóruvalla í Landsveit, sem rituð er af Jóni Torfasyni 14. janúar 1841, er sveitin talin eiga Landmannaafrétt í félagsskap við Holtasveit. Þá er sveitin einnig talin eiga annan afrétt, Holtamannaafrétt, út við Þjórásá fyrir innan Túná, sem kallaður er Búðarháls, fyrrum Þjórásartungur, einnig í félagsskap við Holtasveit.

Með lögfestu, dags. 27. desember 1856, lögfestu þrír nafngreindir menn í umboði allra búenda í Holtamannahreppi og Landmannahreppi undir þessar sveitir afrétt þann, „er fyrrum nefndist Þjórásartungur, en nú á dögum er nefndur Holtamannaafréttur og Þóristungur, með þessum takmörkum: frá Túná að sunnan og til Sprengisands að norðan og vestur í Þjórásá og allt austur í fjallgarð svo langt sem vötn renna til og frá, héraða á millum.“

Í ágústmánuði 1858 kærðu hreppstjórar Landmannahrepps og Holtamannahrepps þrjá utansveitarmenn fyrir heimildarlausaveiði fisks og fugla á Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti. Með dómi, uppkveðnum 21. september 1858, í lögreglurétti Rangárvallasýslu voru hinir kærðu sýknaðir af kærinni, þar sem ekki var talið sannað, að hinir kærðu hefðu veitt í landi Holta- eða Landsveita. Með dómi landsyfirréttarins 5. desember 1859 var héraðsdómurinn ómerktur og málinu heimvísað, þar sem m. a. áreið hafði ekki farið fram, og ekki lá fyrir uppdráttur, er sýndi afstöðu þeirra vatna, sem hinir kærðu voru taldir hafa veitt í. Ekki kemur fram, hver urðu endalok máls þessa.

Hinn 22. október 1886 samþykktu hreppsnefndir Landmannahrepps, Holtamannahrepps og Rangárvallahrepps landamerkjaskrá fyrir Landmannaafrétt, og var hún þinglesin 17. maí 1890 og rituð í landamerkjabók Rangárvallasýslu.

Á fundi sýslunefndar Rangárvallasýslu 7. og 8. maí 1889 var rætt bréf sýslumannsins í Skaftafellssýslu, dags. 21. nóvember 1888, þar sem óskað var samþykkis sýslunefndarinnar á marka-

lýsingu Vestur-Skaftafellssýslu á afréttarlöndum Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu frá 30. apríl 1888, en þar voru mörkin ákveðin svo: „Úr Fúlalæk á Sólheimasandi yfir Eyjafjallajökul beina stefnu í miðjan Meyjarstrút, þaðan beint í Námarkvísarminni, þar sem hún fellur í Túngnaá, og þaðan fyrir vestan Túngnárffjall í Þveröldu fyrir norðan Þórisvatn.“ Gat sýslunefnd Rangárvallasýslu ekki fallist á þessa markalýsingu með hliðsjón af skýrslum sýslunefndarmannanna úr Rangárvallahreppum, og ekki var heldur hægt að fá sennilega markalínu eftir þeim upplýsingum, og var málinu frestað. Á fundi sýslunefndar Rangárvallasýslu í október 1889 var á ný rætt bréf sýslumannsins í Skaftafellssýslu frá 21. nóvember 1888. Stakk sýslunefndin upp á til samkomulags, að mörkin yrðu ákveðin þannig: „Úr Fúlalæk beina stefnu á Hólmsárbotna, úr Hólmsárbotnum beina stefnu í austurenda á Þórisvatni.“ Kom og fram, að vildi sýslunefnd Vestur-Skaftafellssýslu ekki samþykkja þessi mörk, yrði málið lagt í gerð manna, sem kosnir yrðu af báðum sýslunefndum. Ekki er fram komið í gögnum málsins, að ágreiningur þessi hafi verið til lykta leiddur.

Að beiðni hreppsnefndar Holtamannahrepps ákvað landshöfðingi hinn 11. júlí 1892 á grundvelli 23. gr. sveitarstjórnartilskipunar frá 4. maí 1872, að Holtamannahreppi skyldi skipt í tvo hreppa, Holtahrepp og Ásahrepp. Skyldi sýslunefnd Rangárvallasýslu ákveða fjallskil hreppanna og afrétti. Á grundvelli samkomulags hreppsnefnda Ásahrepps og Holtahrepps ákvað sýslunefnd Rangárvallasýslu á fundi sínum 12.—14. apríl 1893, að Holtahreppur skyldi eiga upprekstur á Landmannaafrétt.

Á fundi hreppsnefnda Holtamannahrepps og Ásahrepps 8. maí 1911 kom fram, að hreppsnefnd Holtahrepps gæti ekki unað við samkomulag það, sem gert hafi verið við skiptingu Holtahrepps 1892. Kom fram á fundi þessum, að oddviti Landmannahrepps taldi Landmannaafrétt eign Landmannahrepps, og lagði fram gögn því til stuðnings.

Hinn 4. mars 1914 var í aukarétti Rangárvallasýslu kveðinn upp dómur í máli, sem hreppsnefnd Holtahrepps hafði höfðað gegn hreppsnefnd Ásahrepps, þar sem þess var krafist, að Ásahreppur viðurkenndi Holtahrepp sem meðeiganda eða sameiganda að Holtamannaafrétti. Af hálfu hreppsnefndar Ásahrepps var því hins vegar haldið fram í máli þessu, að hreppurinn væri einn eigandi Holtamannaafréttar. Urðu lok málsins þau, að því var sjálfkrafa vísað frá dómi.

Með afsali, dags. í desember 1916, afsalaði hreppsnefnd Holtahrepps Titan h/f að tilskildu samþykkti Einars Benediktssonar, sem hann veitti 31. október 1917, öllum réttindum Holtahrepps til vatnsafls og vatnsaflsnotkunar á Holta- og Landmannaafretti. Var skjal þetta skráð í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu til þinglestrar á næsta manntalsþingi fyrir Holtahrepp.

Að undangengnum samningi við Einar Benediktsson og að áskildu samþykki hans, sem hann veitti 31. október 1917, lýsti oddviti Ásahrepps því yfir 1. nóvember 1916, að öll þau réttindi til vatnsafls og notkunar þess, sem Ásahreppur ætti eða hefði heimild yfir í Þjórsá eða þeim straumum eða vötnum, sem til Þjórsár liggja, hvort heldur fyrir löndum eða afréttum og hvort heldur til áveitu, fráveitu, vatnsgeymslu eða annarra mannvirkja, fyrir-tækja eða stofnana til hagnýtingar vatns eða vatnsafls á afréttar-svæði hreppsins, skyldi færast yfir til Titan h/f gegn því, að full-nægt yrði öllum skilyrðum fyrrnefnds samnings. Var yfirlýsing þessi skráð í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu til þing-lestrar á næsta manntalsþingi fyrir Ásahrepp.

Með afsali, dags. 1. nóvember 1916, mun eiga að vera 1. desember, afsalaði hreppsnefnd Landmannahrepps Titan h/f að áskildu samþykki Einars Benediktssonar, sem hann veitti 31. október 1917, öllum réttindum til vatnsafls, sem Landmannahreppur átti eða hafði heimild yfir í Þjórsá eða þeim straumum eða vötnum, sem liggja að ánni, hvort heldur fyrir löndum eða afréttum, svo og rétti til notkunar þess vatnsafls og mannvirkjagerðar til nýtingar réttindanna gegn bótum fyrir ágangi og spjöll, sem verða kynnu á löndum eða afréttum. Var skjal þetta innritað í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu 21. september 1917 til þinglestrar á næsta manntalsþingi fyrir Landmannahrepp.

Með yfirlýsingu í desember 1916 afsalaði hreppsnefnd Holtahrepps Titan h/f að áskildu samþykki Einars Benediktssonar, sem hann veitti 31. október 1917, öllum réttindum til vatnsafls og notkunar þess, sem Holtahreppur átti eða hafði heimild yfir í Þjórsá eða þeim straumum eða vötnum, sem liggja að Þjórsá, hvort heldur fyrir löndum eða afréttum, að áskildum bótum fyrir ágang og spjöll, sem kynnu að verða á löndum eða afréttum við framkvæmdir til nýtingar vatnsaflinu. Var afsal þetta skráð í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu til þinglestrar á næsta manntalsþingi fyrir Holtahrepp.

Með vísan til samþykks tilboðs Einars Benediktssonar og framsals hans til Titan h/f afsalaði hreppsnefnd Landmanna-

hrepps hinn 14. febrúar 1919 Titan h/f vatnsafls í Þjórsá fyrir „Landmannahreppsafréttarlandi“ frá Tungnárósi til Merkihvolslands og frá Galtalækjarlandi til Skarfanesslands svo og rétti til notkunar þess. Var afsal þetta skráð í afsals- og veðmálabók Rangárvallasýslu til þinglestrar á næsta manntalsþingi fyrir Landmannahrepp.

Með vísan til kaupsamnings við Einar Benediktsson, sem hann hafði framselt Taurus h/f, er hafði framselt hann Titan h/f, afsalaði hreppsnefnd Ásahrepps Titan h/f hinn 26. janúar 1918 réttindum yfir vatnsafls og vatnsnotkun í Tungnaá á Holtamannafrétti, sem tilheyrði Ásahreppi. Var skjal þetta skráð í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu til þinglestrar á næsta manntalsþingi fyrir Ásahrepp.

Með vísan til samþykktis tilboðs afsalaði hreppsnefnd Ásahrepps hinn 13. júní 1921 Titan h/f öllum rétti til vatns og vatnsafls í Köldukvísl, rétti til að stífla Þórisvatn og nota það sem vatnsgeymi og rétti til að leiða Köldukvísl úr farvegi sínum eftir því sem félagið vildi. Var félaginu jafnframt veittur réttur til mannvirkjagerðar við nýtingu vatnsréttindanna. Var skjal þetta skráð í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu og þinglesið 23. júní 1923.

Með vísan til samnings við Einar Benediktsson og Titan h/f afsalaði hreppsnefnd Landmannahrepps hinn 14. febrúar 1919 Titan h/f til fullkominnar eignar og umráða rétti til að notfæra sér vatnsafl í Tungnaá og öllum kvíslum og vötnum, sem í hana renna, þar með talin „hin svonefndu veiðivötn (c. Fiskivötn) og partur úr Þórisvatni, allt í þeim hluta afréttarlandsins, sem tilheyrir Landmannahreppi. Samkvæmt þinglesinni landamerkjaskrá.“ Var skjal þetta skráð í afsals- og veðmálabækur Rangárvallasýslu til þinglestrar á næsta manntalsþingi fyrir Landmannahrepp.

Á árinu 1935 gerðu hreppsnefndir Landmannahrepps og Rangárvallahrepps með sér samning um helmingaskipti á andvirði því, er fást kynni fyrir hrafntinnu og fleira, er tekið væri í svonefndum Reykjadalum á afréttarmörkum hreppanna. Kemur og fram, að hreppsnefnd Holtahrepps hafi gert kröfu til þess, að hreppurinn yrði talinn meðeigandi Landmanna- og Rangárvallahrepps að hrafntinnu þeirri, sem hafði fundist og fyrirfundist á afréttum og smalaleiðum þessara þriggja hreppa. Á fundi hreppsnefndar Landmannahrepps 12. september 1935 var þessari kröfu hafnað á þeim grundvelli, að Landmannaafreuttur væri

óskert eign Landmannahrepps með þeim verðmætum, er þar kynnu að finnast innan þeirra landamerkja, sem samþykkt hefðu verið af hreppsnefnd Holtamannahrepps og þinglesin voru á Þjóðólshagaþingi 1890 án nokkurra athugasemda eða mótmæla, og hefði enginn ágreiningur risið fyrr eða síðar um eignarrétt að Landmannaafrétti.

Á fundi sýslunefndar Rangárvallasýslu 1. júní 1945 var samþykkt, að réttast og eðlilegast væri, að nýbýlið Hólar í Næfurholtslandi fylgdi um fjallskil jörð þeirri, sem það er byggt úr, þ. e. Næfurholt, en sú jörð hafi um aldir verið í fjallskilafélagi við Landmannahrepp.

Með afsali, dags. 8. júní 1951, seldi og afsalaði skilanefnd Titan h/f íslenska ríkinu öllum þeim vatnsréttindum, sem félagið átti í Þjórsá, þverám hennar og vötnum ásamt öllum réttindum til virkjana til nýtingar þessara vatnsréttinda, sem félagið hafði öðlast samkvæmt 35 tilgreindum heimildarskjölum. Eru þar m. a. afsöl Landmannahrepps, Holtahrepps og Ásahrepps, sem rakin hafa verið hér að framan.

Auk framangreindra skjala hafa í málinu verið lögð fram skjöl, er einnig komu fram í hinu fyrra máli, svo sem hreppsreikningar Landmannahrepps og ýmis gögn um afréttarmál og fjallskil, en ekki þykir ástæða til að rekja þau sérstaklega.

Verður nú getið skjala, sem orðið hafa til eftir 25. febrúar 1955 eða ekki voru lögð fram í fyrra máli:

Hinn 3. apríl 1918 sendi atvinnu- og samgöngumáladeild Stjórnarráðsins sýslumönnum landsins svohljóðandi símskeyti:

„Fossnefndin hefur skýrt Stjrinu frá því, að hún hafi komist að þeirri niðurstöðu, að vatnsrjettindi sjeu ótvírætt almenningsseign, þó að einstakir menn einn eða fleiri eigi beitirjett þar, og telur nefndin alla þá sölusamninga ólögmda, sem hreppsþjelög, er eiga afrjett í óbyggðum, kynnu að hafa gjört um rjettindi, er þau telja sig eiga til vatns og vatnsafls í afrjettum sínum. Samkvæmt þessu skal yður hérmeð tjáð til leiðbeiningar og birtingar fyrir sýslunefndinni (unum) í umdæmi yðar, að landstjórnin vegna landsjóðs gjörir tilkall til allra vatnsrjettinda á afrjettum, þar sem tveir eða fleiri eiga eða hafa átt saman sumarheit og geldfjárhöfn.“

Með samningi, dags. 22. maí 1970, veitti iðnaðarráðuneytið Glit h/f leyfi til leirtöku á Landmannaafrétti sunnan Tungnaár og austan Sigöldu fremri á svæði, sem nánar yrði afmarkað síðar.

Fyrir leirtökuna skyldi fyrirtækið greiða kr. 10.00 af hverri smálest af leir, sem unnin væri á svæðinu.

Í ódagsettri greinargerð Landsvirkjunar um samskipti við oddvita Ásahrepps, oddvita Djúpárhrepps, oddvita Holtahrepps og oddvita Landmannahrepps til undirbúnings framkvæmda við Sigölduvirkjun, Þórisvatnsmiðlun og virkjun Hrauneyjarfoss kemur fram, að oddvitar Ása- og Djúpárhrepps hafi haldið fram þeirri skoðun, að Holtamannaafréttur væri eignarland þessara hreppa, en því hafi verið mótmælt af hálfu Landsvirkjunar. Ekki kemur fram í greinargerð þessari, hvort til umræðu hafi komið, hvernig væri háttað eignarrétti að Landmannaafrétti, sem virkjunarframkvæmdir mundu að nokkru leyti ná til.

Með auglýsingu, dags. 11. desember 1972, sem birtist í Lögbertingablaðinu 22. desember s. á., kynnti iðnaðarráðuneytið með vísan til c liðs 1. mgr. 144. gr. vatnalaga nr. 15/1923, sbr. a lið 1. mgr. 133. gr. sömu laga, umsókn Landsvirkjunar um leyfi til að reisa 150 MW raforkuver í Tungnaá við Sigöldu. Af því til efni ritaði Sveinbjörn Jónsson hæstaréttarlögmaður ráðuneytinu bréf fyrir hönd hreppsnefnda Holtamannahrepps og Landmannahrepps í Rangárvallasýslu og hreppsnefnd Skaftártunguhrepps í Vestur-Skaftafellssýslu og lýsti því yfir, að hann mundi gæta hagsmuna hreppanna í eignardómsmáli því, sem ríkisvaldið hefði höfðað til viðurkenningar á eignarrétti ríkisins að Þórisvatni og Holtamannaafrétti og almenningum þeim, sem að fornu hefðu verið nefndir Þóristungur. Teldu hreppsnefndirnar lönd þau, sem eignardómskrafan beindist að, eign hreppanna, þó að óvissa væri að svo stöddu þeirra í milli um skiptingu landsins milli þeirra. Var hreppunum áskilinn réttur til bóta út af væntanlegum virkjunarframkvæmdum.

Lögð hefur verið fram álitserð dómkvaddra matsmanna, dr. Aðalgeirs Kristjánssonar skjalavarðar og Stefáns Karlssonar handritafræðings, um áðurgreint skjal nr. 78 í Íslenskku fornbréfasafni (DI) VI, og er niðurstaða hennar svohljóðandi:

„III.

Niðurstaða okkar af þeirri athugun texta DI VI nr. 78A, sem hér hefur verið lýst, er sú, að vegna náinna formlíkinda við önnur dómsbréf frá síðari hluta 15. aldar, sem varðveitt eru í frumriti, transskriftum eða uppskriftum gerðum fyrir Árna Magnússon eftir frumbréfum, sé óhugsandi, að umrætt bréf hafi verið falsað frá grunni á síðari öldum. (Í þessu efni gegnir allt öðru máli um

DI V nr. 706, sem að er vikið í Hæstaréttardómum 1955, bls. 120, þar sem mýmörg atriði í formi og orðfæri girða fyrir, að um gamlan texta geti verið að ræða).

Að okkar mati hlýtur bréfið því að vera gamalt, a. m. k. að stofni til, og við höfum ekki fundið nein einstök atriði í formi þess eða orðalagi, sem benda til þess, að þau hafi verið fölsuð, en sum minni háttar frávik frá venjulegu formi dóma frá þessum tíma kynnu að stafa af afbökun í uppskriftum ellegar af óvana þeirra, sem að gerð bréfsins stóðu, og í því sambandi má minna á, að það er umboðsmaður sýslumanns, en ekki sýslumaður sjálfur, sem samkvæmt bréfinu nefnir dómsmenn.

Enda þótt bréfstextinn hljóti að vera gamall, a. m. k. að stofni til, þarf að sjálfsögðu ekki að felast í því, að bréfið hafi í öndverðu verið lögmætt skjal, þ. e. a.s. að dómur hafi gengið, eins og hér er lýst, og hafi verið innsiglaður af öllum tilgreindum dómsmönnum. Í því efni á þessi texti sammerkt við fjölmörg bréf önnur frá fyrri öldum, sem samkvæmt eigin orðum hafa verið innsigluð, en eru aðeins varðveitt í uppskriftum — oft í bréfabókum —, sem ekki er staðfest, að gerð séu eftir frumriti eða vottfestri uppskrift (transskrift), en það, að þetta bréf er aðeins varðveitt í óvenjulega ungum uppskriftum og að það hefur verið notað til greinilegrar fölsunar á 19. öld (DI VI nr. 78B og trúlega DI V nr. 706) gerir það þó ekki tortryggilegra en aðrar óstaðfestar bréfauppskriftir almennt, þar sem form bréfsins og orðfæri virðist girða fyrir unga fölsun, eins og áður segir.“

Röksemdir fyrir kröfum stefnanda eru þær, að í réttarskipulagi íslenska ríkisins sé greint á milli tveggja tegunda landsvæða, eignarlanda, sem háð eru eignarumráðum, og almenninga, sem megi svo aftur skipta í raunverulega almenninga, svo sem hálendissvæði, auðnir og jöklar, og hins vegar „afnotabundna“ almenninga, þ. e. afrétti byggðarlaga. Sumir afréttir séu þó vafalaust eignarlönd, eftir því hvernig til eignarumráðanna hafi verið stofnað í upphafi, þ. e. með kaupum eða löggerningi lögbærra aðilja. Ekki muni vera dæmi til, að eignarhefð hafi unnist að afrétti hér á landi. Upphaflega hafi eignarréttur til lands orðið til fyrir töku, þ. e. landnám. Hafi þá einatt afmarkast svæði, sem ekki hafi verið háð eignarrétti íbúa nærliggjandi byggðarlaga. Hafi ríkisvaldið talið sig eiganda allra þeirra landsvæða, sem ekki hafi verið háð eignarrétti einstaklinga, en íbúar aðliggjandi byggðarlaga hafi haldið afnotarétti sínum, þ. e. afréttarnotum. Landsvæði það, sem fjallað er um í máli þessu, hafi íbúar í vestur-

hreppum Rangárbings tekið til sumarbeitar fyrir búpening og ef til vill annarrar takmarkaðrar notkunar. Eins og notkun afréttarlandsins hafi verið háttað, hafi þeir ekki unnið eignarhefð á því. Komi þetta fram í dómi Hæstaréttar frá árinu 1955. Landið sé því almenningur, en einungis háð afréttarnotum byggðamanna, þ. e. „afnotabundinn“ almenningur. Dæmi séu þess í fornöld, að lönd, sem tekin voru af einstaklingum sem sektarfé, hafi síðan verið gerð að almenningum eða allsherjarfé, t. d. Þingvellir, almenningar á Hornströndum o. fl. Þó muni þetta hafa talist til undantekninga. Um „afnotabundna“ almenninga hafi það gilt frá fyrstu tíð, svo sem fram komi í Grágás, að afréttarnotin lúti svo til eingöngu að upprekstri, þ. e. sumarreit búfjár, auk þess sem lax- og silungsveiðilög veiti afréttarhöfum einkarétt til veiði nú á síðari tímum. Réttarreglur um almenninga hér á landi séu fáar og ekki svo ljósar sem skyldi, enda dómsúrlausnir af skornum skammti. Fornlög okkar hafi að geyma nokkur ákvæði um þetta efni. Í Grágás segi: „Það eru almenningar er fjórðungsmenn eiga allir saman“, en afréttir hins vegar, sem „tveir menn eða fleiri eiga saman“. Ákvæði þessi muni öðrum þræði af norskri rót, enda mikið um almenninga þar í landi. Við athugun á almenningsrétti verði að hafa það í huga, að hann sé tvíþættur. Annars vegar hlutlægur almenningsréttur, sem fjalli um almenningana sjálfa, og hins vegar huglægur almenningsréttur, sem lúti að réttarstöðu hlutaðeigandi rétthafa gagnvart almenningunum. Þá skipti og máli, að ekki megi alltaf skilja sögnina að eiga í fornu og nýju máli svo sem um eignarrétt sé eða þurfi að vera að ræða. Þótt sagt sé, að menn eigi almenning saman eða það það sé afréttur, er tveir menn eigi saman eða fleiri, þá þýði það ekki, að þeir eigi landið sjálft, heldur að þeir eigi óbeinan eignarrétt, þ. e. afnotaréttinn, afréttarnotin. Orðið eign sé hér, svo sem tíðkast hefur, notað bæði um beinan og óbeinan eignarrétt, þar á meðal afnotaréttindi. Hér á landi vanti að mestu löggjöf um almenninga, en hins vegar hafi ekki fyrir löngu verið sett lög um afréttarmál nr. 42/1969, II. kafli. Þau lög nái þó ekki til annarra afréttarnota en upprekstrar búfjár. Í almenningsréttinum megi gera greinarmun á landsalmenningum, sem landsmenn eigi allir aðgang að, og byggðaalmenningum, þar sem tiltekin byggðarlög eigi afnotaréttinn, þ. e. afréttir. Í þriðja laga sé talað um einkaalmenninga, þar sem einstaklingar eigi sjálft landið, en tilteknir hópar manna eða sveitir hafi afnotarétt af. Undir þennan flokk mundi falla jarðir eða lönd, sem hreppar hafa keypt til þess að nota sem upp-

rekstrarsvæði fyrir sveitarbúa. Enn fremur jarðir í einkaeign, þar sem fleiri eða færri hafa upprekstrarrétt með eða án greiðslu afréttartolla. Enginn vafi geti leikið á því, að landsvæði það, sem fjallað er um í máli þessu, sé almenningur, nánar tiltekið byggðalmenningur, afréttur, svokallaður Landmannaafréttur. Samkvæmt héraðslýsingu Magnúsar sýslumanns Stephensen í Vatnsdal (Rangárvallasýsla. Sýslu- og sóknarlýsingar, Rvk. 1968) hafi Holtamannaafréttur verið talinn ná inn að Þórisvatni og Eyvindahreysi og séu þá frjálsir almenningar þar fyrir ofan. Sama gildi um Landmannaafrétt og síðan hálendisvæðin fyrir ofan markalínu afréttarins. Þetta skipti þó hins vegar ekki máli, því að ríkisheildin sé jafnt „grunneigandi“ að landinu, hvort heldur það teljist almenningur eða afréttur. Ekki skipti heldur máli í þessu sambandi, hvaða hreppar kynnu að eiga aðild að afréttinum eða eftir hvaða hlutföllum. Komi óvissa um þetta fram í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín, I. bindi, bls. 281. Spurningin sé aðeins sú, hver sé réttur og löglegur eigandi, grunneigandi, að landsvæðunum sjálfum. Um eignarrétt að almenningum segi hvergi berum orðum í lögum. Lagaákvæði um almenninga hér á landi séu fá og mjög slitrótt og óljós. Segja meg, að í rauninni sé það nafnið sjálft, sem helst gefi hugmynd um það, um hvers konar rétt eða réttarhugtak sé að ræða. Almenningur sé það, sem enginn eigi sérstaklega, en allir meg nota eða nýta sér, þó með ýmsum takmörkunum eða innan tiltekinna marka eftir því sem á stendur og til hagar. Það þýði þó ekki, að almenningur sé eigendalaus í lagalegum skilningi, því að í svokölluðu réttarþjóðfélagi þekkist slíkt ekki. Er því haldið fram, að réttarsöguleg og réttarheimspekileg viðhorf og samfelld réttarþróun byggji á því, að ríkisheildin hafi við stofnun ríkis hér á landi eignast allan rétt yfir landi, þar til einstaklingar hafi getað sannað rétt sinn til ákveðinna eigna. Sú réttarregla, að ríkið eigi almenninga, eigi rót sína að rekja allt aftur í Rómarrétt. Í Noregi og á Norðurlöndum muni áþekkar reglur hafa gilt. Í Jósku lögum frá 1247 komi sama regla fram. Þessi regla hafi svo flust hingað til lands eftir sameiningu landsins við Danmörku. Annars hafi norsk fornlög engin ákvæði um grunneignarrétt til almenninga. Gulapingslög segi einungis „Sinn almenning skal hver hafa sem að fyrnsku hefur haft“ og sé það greinilega átt eingöngu við afnotaréttinn. Þegar samning laga þjóðveldisaldar hafi byrjað hér á landi, hafi svo verið byggt á sama grundvelli að því er þetta varðar, enda almenningsréttur beggja landanna af sama stofni og aðstaða svip-

uð. Hafi sumir viljað skilja þetta svo, að almenningar hér á landi hafi að fornu verið háðir eignarrétti fjórðungsmanna og því aldrei alþjóðareign. Um þetta sé það að segja, að varasamt sé að byggja á ákvæðum Grágásar, svo sem þau hafi verið lög í eiginlegum skilningi. Í rauninni hafi aðeins verið um að ræða minnisgreinar lagamanna þeirra tíma og sé reyndar engin trygging fyrir því, að rétt sé skráð í smærri atriðum. Um almenninga segi aðeins: „Þat es mælt“. Því verði af því ráðið, að hér sé aðeins um að ræða munnmæli og annað ekki. Þá sé ekki loku fyrir það skotið, að sitthvað hafi skolast til, hvað einstök ákvæði varðar, sérstaklega ef þau njóta ekki stuðnings frá öðrum ákveðnum heimildum eða hafa ekki verið tekin upp í lögbækurnar, Járnsíðu og Jónsbók. Megi ætla, að Jónsbók hefði tekið einhverja afstöðu gagnvart eignarrétti til almenninga, ef aðrir en ríkisheildin, þ. e. allsherjarrikið, teldist hafa komið þar til greina. Þá verði og að varast að leggja of mikið upp úr orðalagi gamalla réttarheimilda einum saman, jafnvel þótt skrásetning teldist óbrennluð, verði því að skýra umrætt ákvæði Grágásar með þeim fyrirvara. Í annan stað þýði orðið „að eiga“ („eiga saman“) í umræddum ákvæðum Grágásar alls ekki eignarrétt í eiginlegum eða venjulegum skilningi. Í orðabókum hafi sögnin að eiga margar merkingar og komi þar fram, að sjálf eignarmerkingin eigi við einungis í fáum tilvikum. Annars skeri eftirfarandi ummæli í Íslendingabók úr um þýðingu orðanna í þessu sambandi, en þar segi: „Þá var landinu skipt í fjórðunga svo að 3 urðu þing í hverjum fjórðungi og skyldu þingnautar eiga hvar saksóknir saman.“

Hér sé lýst eðli og hlutverki fjórðunganna sem einvörðungu dómsskapareðlis, en að engu leyti á sviði almennrar stjórnsýslu. Fjórðungarnir hafi ekki heldur getað verið eigendur að almenningum eða öðru, hvorki beint né í fyrirsvari fyrir fjórðungsmenn. Fjórðungarnir hafi aldrei, að minnsta kosti ekki í reynd, verið stjórnskipunar- eða stjórnarfarseiningar í landinu. Þeir hafi hvorki haft stjórn né framkvæmdarvald og enga eignaumsýslu, hvorki um almenninga né annað. Því hafi verið hreyft, að almenningar hafi verið sameign fjórðungsmanna, en það fái ekki staðist samkvæmt reglum almenningsréttarins. Almennningar hafi aldrei verið sameign í lagalegum skilningi, jarðeigandi hafi t. d. aldrei getað heimtað úrskiptingu eða slit á almenningsrétti. Virðist mega fullyrða, að almenningar hafi að fornu aldrei verið háðir eignarrétti einstaklinga eða byggðamanna. En jafnvel þótt fallist væri á þá skoðun, að fjórðungarnir hafi átt almenninga landsins

eftir orðalagi Grágásar, þá mundi það engu breyta nú, þar sem fjórðungarnir séu fyrir löngu úr sögunni og þess vegna engum til að dreifa nema ríkisheildinni til að taka við lögaðildum þeirra. Það, sem gerst hafi 1281, þegar fjórðungar voru lagðir niður, hafi verið það, að aðildir þeirra og eignir, ef einhverjar hafi verið, hafi flust yfir á hina nýju lögmenn sem umboðsmenn ríkisvaldsins ásamt Alþingi, eins og áður hafði verið. Síðar hafi þetta svo flust á sama hátt undir einn embættismann, hirðstjóra, höfuðsmann, undir forræði lögréttunnar. Séu engar heimildir fyrir því, að aðildir þessar hafi flust yfir á héruðin, hreppana. Sama sé að segja um ömtin, sem sumir hafi viljað telja arftaka hinna fornu fjórðunga. Þar hafi ríkið einnig tekið við hlutverkum þeirra í þjóðfélagsskipuninni. Fáa það ekki staðist, að þessar aðildir hafi færst yfir á hreppana. Þegar svo skipt hafi verið upp störfum amtmanna samkvæmt tilskipun frá 23. ágúst 1904, hafi hreppunum ekki verið úthlutað neinum af þeim verkefnum. Frá tímum Grágásar og lögbókanna hafi ekki orðið nein breyting á réttarstöðu almenninga og afrétta fram á vora daga, a. m. k. síst til takmörkunar á rétti hin opinbera. Með rentukammerskrivelse 20. mars 1736 hafi verið ítrekaðar þágildandi reglur um, að það, sem enginn eigi, „res nullius“, sé konungseign, þ. e. ríkiseign, og hafi þar með verið taldir afréttir. Um þetta leyti hafi svo ríkisvaldið farið að beita sér fyrir byggingu nýbýla á landinu samkvæmt tilskipun frá 15. apríl 1776, nýbýlatilskipuninni. Samkvæmt henni hafi ríkisvaldið talið sér hemilt að ráðstafa almenningum og afréttum til stofnunar nýbýla algerlega á eigin spýtur og án þess að leita samþykkis aðliggjandi byggðarlaga eða hreppa. Hafi nýbýlatilskipunin verið undirbúin af Jóni Eiríkssyni konferensráði, sem hafi verið mjög fróður í réttarsögu landsins. Hafi tilskipunin byggst á fornum íslenskum réttarreglum og samfelldri réttarhefð, en marki að því leyti áfanga í réttarsögunni, að hér hafi verið kveðið skýrt og tvímælalaust á um þessi efni. Laga-grndvöllur nýbýlatilskipunarinnar hafi síðan verið endurnýjaður með nýbýlalögunum 1897.

Þá er því haldið fram af hálfu stefnanda, að eignarréttur ríkisheildarinnar, ríkissjóðs, yfir öllum almenningum hér á landi, þar á meðal afréttum og afréttarsvæðum, sem ekki séu háð ótvíræðum eignarrétti einstaklinga, sé fortakslaus og beinn eignarréttur, dominium directum. Sé þetta í samræmi við þær reglur, sem gildi annars staðar á Norðurlöndum, t. d. í Noregi. Komi þetta heim við það, sem margir íslenskir fræðimenn hafi haldið fram, enda

vafalaust, að almenningsréttur beggja landanna sé af sama stofni. Lagaákvæði og landshefðir hafi upphaflega verið hin sömu og síðari réttarþróun hér í beinu framhaldi af þeim reglum.

Við athugun á réttarstöðu þess hluta almenninga, sem almennt eru kallaðir afréttir, sé á það að líta, að eignartaka slíkra landa muni varla nokkurs staðar hafa átt sér stað. Landnámabók, sem greini frá yfir 400 landnánum, geti hvergi um slíkt nema í sambandi við eignarlönd, þar sem byggð var reist. Afréttarlönd hafi þó vafalaust fljótt verið tekin í notkun, eftir að land byggðist. Nám afréttanna hafi verið nám til afnota, en ekki nám til eignar. Hafi afréttareiganda ekki verið játaður annar réttur til afréttar en beitarréttur nema samkvæmt sérstakri heimild í hverju tilviki. Ákvæði Grágásar um afrétti lúti einungis að beitarréttindum og núgildandi lög um afréttarmélefni nr. 42/1969 geti ekki um önnur afnot afrétta en upprekstur búfjár. Orðið eign eigi jafnt við um beinan og óbeinan eignarrétt, þ. á m. afnotaréttindi. Ekki megi skilja orðið að „eiga“ í Grágás sem um sé að ræða eignarrétt. Afréttarhafar eigi því einungis afnotarétt, en ekki eignarrétt að afréttum. Nám á landsvæðum utan heimalanda hafi ekki náð lengra en sjálf afnotin segi til um. Ef aðili hafi eignast afrétt fyrir löggerning, séu það einungis afréttarnotin, sem seld hafi verið. Að sjálfsögðu sé réttur afnotahafa lögverndaður. Ef ríkisvaldið eða aðrir með samþykki þess stofni til aðgerða á afréttarlandi, sem skerði eða valdi spjöllum á rétti afréttareiganda, beri að greiða bætur. Eigi þetta t. d. við um beitolönd þau á Landmannaafrétti, sem fari í kaf undir Nýja-Króksvatn vegna stíflugerðar við Sigöldu. En bætur fyrir þetta muni þegar hafa verið greiddar að fullu. Að því er varðar veiðirétt á afréttum gæti verið vafi um gildi 8. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 38/1970, en samkvæmt skoðunum fræðimanna teljist afréttarhafar einnig hafa rétt til veiði í almenningum vatna á afréttarsvæðum. Um það megi hins vegar deila, hvort þeir eigi einkarétt til slíkrar veiði. Þá sé vafalaust, að ríkið eitt hafi rétt til náma- og jarðefnavinnslu á afréttum, enda megi telja, að Landmannahreppur hafi viðurkennt það, hvað þennan afrétt varðar. Á árinu 1970 hafi hlutfélag eitt í Reykjavík tekið á leigu hjá ríkinu rétt til leir- og jarðefnatöku á Landmannaafrétti. Hafi nærliggjandi hreppum að sjálfsögðu vel verið kunnugt um þetta og jarðefnatöku þá, sem heimiluð var með samningnum. Hafi þeir engum mótmælum hreyft af því tilefni fyrr en síðar. Með því sé óbeint viðurkenndur beinn eignarréttur ríkisins að þeim afréttarsvæðum. Með leigu-

samningi þessum komi fram skýr afstaða og yfirlýsing ríkisvaldsins um frumeignarrétt að slíkum landsvæðum. Sama sé að segja um námaréttindi, sbr. 1. gr. laga nr. 50/1909 og 9. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787. Með vísan til þess, sem hér hefur verið rakið, er því haldið fram, að almenn rök og samfelld réttarþróun hér á landi leiði í ljós, að ríkisheildin sé eigandi að hinu umstefnda afréttarsvæði með óskertum rétti til hvers konar jarðefna- og námavinnslu, jarðhita, vatnsafls og rétti til hagnýtingar þess, umferðar, dvalar og náttúruskoðunar fyrir landsmenn o. fl. Óhrakið sé, að réttarþróunin hafi byggst á eignar- og umráðarétti ríkisheildarinnar, að minnst kosti alla þá tíð, sem íslenskt þjóðfélag hefur verið að þróast í nútíma réttarríki, og megi þar nefna nýbýlatilskipunina frá 1776, álit landbúnaðarnefndar 1877, nýbýlalog 1897, vatnalög 1923, 4. gr. námalaga og álit beggja hluta Fossanefndar 1917, sem hafi verið sammála um þessa grundvallarreglu. Sama sé að segja um helstu lögfræðinga landsins, sem ritað hafi um þessi mál. Athyglisvert sé, að þeir tveir lögfræðingar, sem mest hafi um þetta ritað nú á síðari árum, reisi þó ekki skoðun sína um grunneignarrétt ríkisheildarinnar fyrst og fremst á hinum fornu reglum eða hinni samfelldu réttarhefð frá öndverðu til vorra daga, heldur aðallega á nútímaskilningi á eðli og stöðu réttarríkis ásamt undanfarandi réttarþróun síðustu eitt til tvö hundruð ár bæði hér á landi og í nágrannalöndum. Virðist fræðimenn þessir gera ráð fyrir, að engin forn lagaákvæði eða réttarhefð sé því til fyrirstöðu, að Alþingi skipi þessum málum að vild sinni, svo sem gert var, þegar lögfestir voru almenningar í stöðuvötnum, sbr. 4. gr. vatnalaga frá 1923. Við undirbúning á eignarréttarstöðunni í fornöld og fram á okkar daga sé við þau vandkvæði að etja, að ríkishugtak þeirra tíma hafi verið ómótað og einnig hafi eignarréttarhugtakið verið mjög óljóst miðað við skilgreiningu þess nú á dögum. Því komi til álita að leggja þennan ágreining til hliðar við úrlausn máls þessa, en byggja sem næst eingöngu á nútímaviðhorfum réttarþjóðfélags. Komi þá fyrst til það grundvallaratriði, að ríkið sé óhugsandi, nema það eigi landið undir sér og að frumeignarréttur að landi sé ávallt í höndum ríkisheildarinnar, en einkaeignarréttur aðeins innan þeirra marka, sem beinar sannanlegar heimildir verði leiddar að. En hvort sem ágreiningsefnið verði leyst út frá réttarsögulegum eða réttarheimspekilegum rökum, verði niðurstaðan sú sama. Ríkisheildin sé frumeigandinn. Hafi þetta sjónarmið orðið ríkjandi m. a. í Svíþjóð og Noregi við úrlausn álíka mála og hér er fjallað um.

Er byggt á því sem málsástæðu til vara af hálfu stefnanda, ef svo verður talið, að réttarstaðan að fornu hafi ekki þótt upplýst til hlítar, að þá sé allt að einu nægilegur grundvöllur til sömu niðurstöðu með því að byggja eingöngu eða fyrst og fremst á því, sem ebst samrýmst hugsunarhætti, stöðu og þörfum nútímaþjóðfélags.

Af hálfu stefnanda er því haldið fram, að dómur sá frá 1476, sem byggt er á af hálfu varnaraðilja, hafi með dómi Hæstaréttar frá 1955 verið talinn að engu hafandi og sé það atriði bindandi fyrir úrlausn í máli þessu. Hafi álitserð sú, sem aflað hefur verið um dóminn frá 1476, engu breytt um þessa niðurstöðu. Þá er því haldið fram af hálfu stefnanda, að með dómi Hæstaréttar frá 25. febrúar 1955, þar sem deilt var um rétt til veiði á Landmannaafrétti, hafi endanlega verið kveðið á um réttarstöðu afréttarins. Samkvæmt honum eigi hvorki hrepparnir né íbúar aðliggjandi byggðarlaga beinan eignarrétt yfir afréttinum, heldur einungis þau takmörkuðu eignarréttindi, sem felist í upprekstrarrétti, og ef til vill einhver önnur takmörkuð notkunarréttindi. Leiði af þessu, að ekki geti verið öðrum eignaraðilja að afréttinum til að dreifa en íslenska ríkinu. Þá byggist dómur Hæstaréttar frá 29. apríl 1969 um Nýjabæjarafrétt á sömu niðurstöðu og styrki niðurstöðu hæstaréttardómsins frá 25. febrúar 1955 á ótvíræðan hátt. Af hálfu stefnanda er því mótmælt, að afréttarnot geti skapað grundvöll fyrir eignarhefð að landinu fyrir þá, sem haft hafa uppi andmæli gegn kröfum stefnanda í máli því, sem hér er til úrlausnar. Þá er því mótmælt af hálfu stefnanda, að sölur bænda og hreppa í vesturhreppum Rangárvallasýslu á vatnsorku í Tungnaá og Tungnaáröræfum ásamt virkjunaraðstöðu til Titan h/f sé staðfesting á eignarrétti þessara aðilja yfir afréttarlandinu. Sölur þessar hafi aldrei verið löglegar, en hafi verið látnar afskiptalausar af opinberri hálfu, án þess að í því fælist nein viðurkenning á raunverulegum eignarrétti þessara aðilja. Kaup ríkisins á þessum réttindum úr hendi Titan h/f á árinu 1952 hafi ekki heldur falið í sér neina viðurkenningu á eignarrétti þessara aðilja yfir afréttinum eða lögmæti hinna fyrri viðskipta um þessi réttindi. Ríkið hafi ekki keypt þessi réttindi af bændunum, heldur af útlendum aðiljum, sem ætla mætti, að hefðu verið í góðri trú, þegar þeir keyptu þau á sínum tíma.

Þá er því haldið fram af hálfu stefnanda, að eftir að íslenska ríkið hafði keypt þessi réttindi, hafi verið hafnar rannsóknir á afréttarsvæðinu til undirbúnings virkjana á þessu svæði og síðan

hafi þær virkjanir hafist og staðið með litlum hléum undanfarin ár. Hafi nú Landsvirkjun á vegum ríkisvaldsins tekið sér varanlega bólfestu á afréttarlandinu til mannvista og mikilla mannvirkjagerða og geti engum blandast hugur um, að íslenska ríkið hafi þegar tekið umrætt afréttarsvæði til vörslu og eignarhalds. Ríkið hafi þegar þinglesnar eignarheimildir fyrir öllum vatnsréttindum, vatnsbotnum og árfarvegum og allri nauðsynlegri aðstöðu til virkjunarframkvæmda, hvar á afréttarsvæðinu sem er, og það eigi rétt til alls vatns, sem um afréttinn og frá honum fellur. Enda þótt ríkið hafi allar heimildir, skorti það skilríki fyrir hinum beina eignarrétti til landsins, sem verið hafi við líði frá því allsherjarríki og réttarskipulag var tekið upp hér á landi. Sé með málssókn þessari verið að bæta úr þessu með því að fá formlegan eignardóm fyrir þessum rétti ríkisvaldsins.

Af hálfu stefnda Landmannahrepps er því haldið fram, að afréttir á Íslandi geti ekki verið eign íslenska ríkisins, enda hafi íslenska ríkið aldrei haft tilburði í frammi til þess að veita afréttunum umhirðu sem eign sinni né í einu eða neinu talið sig eiganda þeirra fyrr en nú. Íslenska ríkið hafi heldur aldrei skipt sér af því, hvort afréttir gengju kaupum og sölum. Sveitarfélag þurfi ekki að hafa í höndum afsalsbréf til að sanna eignarrétt sinn til afréttarlanda. Þau hafi eignast afréttinn fyrir aldalanga notkun og hefð. Ríkið hafi heldur ekki sýnt í verki, að það hafi vilja eða áhuga á eignarráðum yfir landsvæði því, sem það gerir nú kröfu til í máli þessu, en landsvæði þetta sé ekki almenningur, heldur afréttur, Landmannaafréttur. Dómur frá 1476 um Þjórðartungur sýni, að landið norðan Tungnaár hafi verið háð einkaeignarrétti sveitar og sveitarmanna og þá að sjálfsögðu land það, sem er sunnan Tungnaár og nefndist Landmannaafréttur. Álitsgerð sérfróðra manna um dóm þennan sé óhrekjanleg heimild um gildi þessa dóms. Þá telji sóknarlýsing Sigurðar Sigurðssonar prests frá 3. júlí 1840 Holtamanna- og Landmannaafrétti tilheyra sveitum þessum. Í sóknarlýsingu Stóru-Valla, sem rituð sé af séra Jóni Torfasyni 14. janúar 1841, sé Landssveit talin eiga Landmannaafrétt og Holtamannaafrétt í félagsskap við Holtasveit. Hinn 27. des. 1856 hafi þrír menn lögfest Holtamannaafrétt og Þjórðartungur í umboði allra búenda Holtamanna og Landmannahrepps undir sveitir þessar og vitni í dóminn frá 1476. Á árinu 1856 hafi hreppstjórar Landmannahrepps og Holtahrepps kært utansveitarmenn fyrir heimildarlausa veiði fisks og fugla í afréttum Holta-

og Landssveita og hafi þeir talið sveitirnar eiga afréttina. Þótt máli þessu hafi lokið með því, að því var vísað frá landsyfirréttnum, þá sé ljóst af því, sem fram kom við meðferð málsins, að skoðun oddvitanna um afstöðu hreppanna gagnvart afréttunum hafi verið rétt og hafi réttmæti hennar ekki verið hnekkt. Þá hafi landamerki fyrir Landmannaafrétt verið samþykkt af hreppsnefnd Holtamannahrepps og Rangárvallahrepps og þinglýst athugasemdalaust 1886. Þá komi fram í forsendum fyrir dómi í aukarétti Rangárvallasýslu 4. mars 1914, að Holtamannahreppur og Landmannahreppur hafi fyrir skiptingu Holtamannahrepps átt í félagi afrétti þá, sem við sveitirnar eru kenndir. Er því haldið fram, að ríkisvaldið hafi í orði og í verki viðurkennt allt frá árinu 1914, að Landmannahreppur sé réttur eigandi að Landmannaafrétti með öllum gögnum og gæðum. Landmannahreppur hafi á grudvell eignarréttarins selt Einari Benediktssyni 30. apríl 1916 réttindi hreppsins yfir vatnsafli og vatnsnotkun í Tungnaá í Landmannaafrétti, en síðar hafi réttindum þessum verið afsalað til Titan h/. Íslenska ríkið hafi svo keypt þessi réttindi 16. janúar 1952. Hafi íslenska ríkið þannig þegar fyrir 26 árum keypt sér til handa athugasemdalaust hluta áðurtalinna réttinda. Þá er bent á, að á árinu 1935 hafi hreppsnefndir Landmannahrepps og Rangárvallahrepps gert með sér samning um skiptingu arðsaf hrafntinnutöku á mörkum Landmanna- og Rangárvallaafréttar. Hafi engin hreyft mótmælum gegn þessu af hálfu ríkisins. Í sýslufundargerð Rangárvallasýslu frá árinu 1970 segi og berum orðum, að allir afréttir Rangárvallasýslu séu eign sveita í sýslufélaginu. Er því haldið fram, að ríkisvaldið hafi hvorki gert sennilegt né sannað, að það sé eigandi að Landmannaafrétti. Miklu fremur liggi fyrir í skjölum, sem lögð hafa verið fram af hálfu stefnanda, að ríkið hafi á liðnum tímum talið Landmannaafrétt eign Landmannahrepps. Megi segja, að allt frá þeim tíma, er fyrstu afsölum Landmannahrepps að landsréttindum á Landmannaafrétti var þinglýst mótmælalaust, hafi Landmannahreppur verið þinglýstur eigandi Landmannaafréttar. Viðurkenning ríkisvaldsins á liðnum tímum fyrir algerum eignarrétti afréttareigenda almennt að afréttum komi fram í afsali frá 18. október 1934, þar sem ríkisvaldið hafi selt Femri- og Ytri-Torfustaðahreppi í Húnavatnssýslu Húksheiði með öllum gögnum og gæðum að undanskildum námum, sem í jörðu kynnu að finnast, svo og vatnsafli öllu og notkunaraðstöðu þess í hinu selda landi. Sé af þessu ljóst, að ríkisvaldið hafi á þessum tíma talið öll þessi eignarréttindi fylgja afréttum, ef þau

voru eigi undanskilin. Er því haldið fram, að hvað sem öllum dómum og lögfestum líði, hafi Landmannahreppur öðlast óskor-
aða eignarhefð að landsvæðinu með hliðsjón af því, hversu langt sé síðan hreppurinn þinglýsti fyrsta eignarafsali þar. Er bent á, að íslenskir dómstólar hafi viðurkennt eignarrétt að afréttum samkvæmt áunninni hefð, svo sem fram komi í landsyfirréttdómi frá 1896, þar sem eignarréttur að Hellistungum hafi verið dæmdur upprekstrarfélaginu, en ekki eiganda aðliggjandi jarðar.

Við athugun á því, hvað felist í hugtökunum almenningur og afréttur, séum við Íslendingar í þeirri aðstöðu að hafa skjállegar frásagnir um það, er Ísland var numið, sem taldar séu áreiðanlegar af sagnfræðingum. Einnig sé talið áreiðanlegt, að Jónsbók í núverandi afritum sýni, hver lög voru látin gilda hér á landi árið 1281. Þá þyki og sannað, að við gildistöku Jónsbókar hafi verið tekin upp eldri ákvæði að miklu leyti óbreytt um það, er varðar landbúskap, svo sem sjá megi í eldri samtíningi lagaákvæða, sem nefnd hafa verið Grágás, og í skyldum ákvæðum í hinum norsku Gulapingslögum, sem sagt sé, að fyrstu íslensku lögin hafi verið mótuð eftir.

Er því haldið fram, að sá, sem hafi átt afrétt samkvæmt orðalagi Jónsbókar og Grágásar, hafi átt afréttinn með öllum gögnum og gæðum. Er bent á, að fljótlega hafi bilið milli íslenskrar og norskrar löggjafar breikkað, enda hafi þarfirnar fyrir slík ákvæði verið ólíkar sökum mismunandi aðstæðna í löndunum. Hér á landi hafi landnám verið geysilega stór í upphafi, því að af miklu landsvæði hafi verið að taka. Þó að einstakir jarðeigendur og síðar hreppsfélög héldu landnáminu áfram allt til jökla, þá hafi ríkisvaldið engu getað um þokað, því landsmenn hafi staðið sem einn maður gegn því, að nokkur blettur á landinu yrði talin eign hins konunglega ríkis. Ríkisalmenningar í þeim skilningi, sem stefnandi leggi í það orð, hafi ekki fundist hér á landi, sönnunarbyrði fyrir því, að land sé ríkisalmenningur eða ríkiseign hér á landi, hvíli því á ríkisvaldinu. Því megi telja, að ef landsvæði hafi að einhverju leyti verið í umhirðu og notkun einstaklinga, sveitar- eða sýslufélaga um ómuna tíð, en að engu leyti í eignarhaldi ríkisins á fyrri tímum, þá verði slíkt land ekki með réttu dæmt ríkiseign. Í þessu ljósi verði að skoðast ákvæði í landsleigubálki Grágásar um almenninga. Þetta almenningsákvæði muni hafa átt við sjávarstrendur fyrst og fremst. Ef slíkir almenningar séu til í dag, sé ekki réttlætanlegt að telja þá ríkiseign, heldur eign næsta sýslu- og hreppsfélags, en samkvæmt hinu forna lagaákvæði hafi

þeir verið til nytja fyrir þá, er næstir bjuggu almenningnum 5/12 hluta hvers árs. Almenningsákvæðið hafi verið neyðarregla til sultarbjargar fyrir þá, er fjarri gæðunum bjuggu, en smátt og smátt hafi þessir almenningar horfið og þessi landsvæði sem önnur hafi fallið til einstakra jarða við sjó fram. Þá sé á það að líta, að sum ákvæði hinna fornu lögbóka hafi aldrei átt við hér á landi, svo sem það, sem í Jónsbók segi: „Fiskivötn öll í almenningi eru öllum jafnheimil“, því að ekki hafi verið um slíka almenninga að ræða og sé ekki í dag. Aðeins sé vitað um eitt dæmi, sem bendi til þess, að landið hafi átt fasteign, en þar sé um að ræða landsvæði það, sem landsmenn lögðu til alþingisneyslu, sem þó hafi verið takmörkuð, svo sem fram komi í Íslendingabók. Að vísu séu til ýmis landsvæði hér á landi, sem beri nafnið almenningur, en það þýði, að þessi landsvæði séu í óskiptri sameign aðliggjandi jarða á sama hátt og orðið almenningur sé notað yfir miðhluta fjárréttar. Heiti þetta sé mjög algengt um sameignarlandsvæði. Til skýringar á því, að almenningar hafi verið í eign einstakra aðilja, hvað sem afnotarítökum líði, megi líta til ákvæða 14. kafla Jónsbókar, þar sem svo segi:

„Nú finnur maðr fé í almenningi í jörðu, hafi sá þriðjung, er finnur, en þeir tvo hluti, er þann almenning eiga“. Það séu því ekki þeir, sem nota almenning, heldur þeir, sem eiga hann, sem eiga hlut í því, er í jörðinni finnst. Þá sé og til þess að líta, að ritaðar heimildir, svo sem Sturlunga, Biskupasögur, Alþingisbækur og hin svonefndu fornbréf, gefi nokkrar hugmyndir um viðskiptalífið á hverjum tíma og þá ekki síst um búskap og jarðeignir. Lítt fari þar fyrir frásögnum um almenninga, er fjórðungsmenn eigi saman. Getgátur einar ráði því nú, hvað um þessa almenninga varð og hve fljótt þeir lögðust niður, nema hvað öruggt sé, að þeir hafi aldrei orðið ríkiseign. Til þess skorti allar heimildir. Skipan Sæmundar Oddssonar frá 1245 um almenning í Hornafirði sé augsýnilega gerð sem neyðarráðstöfun þurfandi lýð. Þetta almenningsákvæði hafi ekki haggað einkaeignarrétti jarðeigenda að hlutaðeigandi landsvæðum og það hafi síðan horfið, þegar neyðinni létti af. Í Landnámabók sé talað um almenninga á Ströndum og sagt sé, að almenningar hafi sprottið af sektarfé eftir Geirmund heljarskinn sem almenningar hinir vestri. Auk þess sé almenninga getið í Fóstbræðrasögu í viðskiptum þeirra Þorgils Mássonar og Þorgeirs Hávarssonar. Allir þessir almenningar séu nú horfnir í raun og veru fyrir utan athugunar svið þessa máls, nema af þeirri ástæðu, að mál þetta sé af hálfu

ríkisvaldsins að miklu leyti á því byggt, að ríkisvaldið eigi laga-
 legan rétt til hinna umdeildu landsvæða sem almenninga. Þau séu
 ýmist látin heita almenningur eða afréttir. Af hálfu stefnanda
 hafi ekki hin minnstu rök verið leidd að því, að Landmannaafrétt-
 ur sé eða hafi verið almenningur. Komi þá til álita, hvað felist í
 orðinu afréttur, og þá haft í huga, að landsvæði það, sem málið
 snýst um, hafi að fornu og nýju verið nefnt Landmannaafréttur.
 Í riti Þorvalds Thoroddsen, Lýsing Íslands, komi fram sú skoðun,
 að landnámsmenn hafi eigi aðeins numið land á láglandi og í döl-
 um, heldur hafi þeir einnig slegið eign sinni á stór svæði á há-
 lendinu. Ekki sé sjáanlegt, að þeir hafi í fyrstu skilið neitt eftir
 til almenningsafnota, til afrétta eða annars. Sami höfundur láti
 einnig í ljós þá skoðun, að afréttir hafi áður fyrr verið taldir eign
 einstakra manna. Óljóst sé, hvernig afréttir hafi fyrst skipst milli
 sýslna og sveitarfélaga, en það hafi verið mjög snemma. Snemma
 hafi komist á samningur á milli þeirra, sem áttu stór svæði á
 heiðum, og annarra bænda um, að hinir síðarnefndu skyldu reka
 fé sitt í afrétt gegn greiðslu afréttartolla. Við lýsingu aðstæðna
 snemma á 20. öld skýri sami höfundur frá því, að einstök héruð
 eigi stór afréttarsvæði og reki þangað allt geldfé sitt og bændur
 í héraði borgi enga tolla. Hvernig héruðin hafi fengið þessi rétt-
 indi eða eignast afréttina, sjáist ekki eða hvort þau hafi haft
 nokkurn annan eignarrétt á þeim en þann, sem skapist við hefð.
 Verið geti, að sumar sveitir hafi keypt sér afrétti og sumir eig-
 endur afrétta hafi látið réttinn ganga undan sér af meinleysi.
 Enginn efi sé á því, að stórir hlutar hálendisins og það flestir
 þeir, sem grösugastir voru, hafi heyrt undir ýmsar landnámsjarð-
 ir. Mörg afréttarlöndin hafi snemma komist undir kirkjur. Ýmsir
 máldagar sýni enn takmörk á greiningu afrétta, sem hafi heyrt
 undir sumar landnámsjarðir frá öndverðu. Í þessu sambandi sé
 rétt að benda á, að 1898 hafi Núpsheiði verið afsalað með öllum
 réttindum og skyldum, eins og seljandi eignaðist hana. Í landa-
 merkjaskrá Efri-Núpsheiðar, eins og hún hafi jafnan verið nefnd,
 undirritaðri af eiganda Efra-Núps hinn 16. febrúar 1891, falli
 landamerkin að sunnan að löndum Borgfirðinga og hafi landa-
 merkjaskráin verið staðfest af Magnúsi Andræssyni af hálfu
 prestsetursins Gilsbakka og enn fremur af hreppsnefndum Hvítár-
 síðuhrepps, Stafholtstunguhrepps, Þverárhlíðarhrepps og Norð-
 urárdalshrepps sem eigenda aðliggjandi landsvæða. Hið sama
 gildi einnig á Kili sunnan Arnarvatns og víðar. Einnig megi geta
 Aðalbólsheiðar, sem liggi að Núpsheiði að austan, en Núpsheiði

hafi Torfustaðahreppar í Húnavatnssýslu keypt snemma á þessari öld af eiganda Aðalbóls. Sé fráleitt að halda því fram, að kaupendur heiðalanda þessara séu ekki eigendur þeirra, heldur ríkisvaldið, svo sem felist í málflutningi stefnanda. Þá geri stefnandi engan greinarmun á því, hvort afréttir eru þingýstar eignir tiltekinna sveitarfélaga eða einstaklinga eða ekki. Mál það, sem hér sé til úrlausnar, snúist um íslenskan afrétt með öllum hans einkennum og hafi þessi afréttur verið í eignarhaldi og eignarumráðum hlutaðeigandi sveitarfélaga um langan aldur. Ýmsar hugleiðingar stefnanda um almenninga í Noregi eigi ekki við um afrétti á Íslandi. Hér sé heldur ekki deilt um það, sem að fornu hafi verið nefndir almenningar og fjórðungsmenn voru taldir eiga. Í lögum nr. 42/1969 um afréttarmálefni, fjallskil o. fl. segi í 5. gr., að það skuli vera afréttir, sem að fornu hafi verið. Í 4. gr. sé fjallskilalandi skipt í afrétti og heimalönd. Auk þess sé gert ráð fyrir, að til séu svonefndir almenningar, sem þurfi hreinsunar við. Það sé því greinilegt, að lög nr. 42/1969 skipi afréttum í annan flokk en almenningum. Lögin geri ráð fyrir, að afréttir lúti eignarráðum sveitarfélaganna almennt, en þó sé minnst á afréttarlönd, sem liggja undir einstaka jörð eða stofnun, og fari þeir eftir fornri venju eða samningum. Í 10. gr. laganna komi afstaðan til eignarréttar yfir afréttunum greinilegar fram. Þar segi svo: „Enginn má nota afrétt, sem eigi á þar upprekstrarrétt samkvæmt 7. og 8. gr., nema viðkomandi sveitarstjórnir leyfi, eða landeigandi, ef um einkaeign á afréttarlandi samkvæmt 8. gr. er að ræða.“ Eignarhald sveitarfélaganna sjálfra að afréttum, sem ekki eru skýlaust í einkaeign, komi vel fram í sveitarstjórnarlögunum frá 4. maí 1872 og í reglugerðum sýslunefnda um notkun afrétta, sem sett voru með stoð í lögum þessum. Sem dæmi megi nefna reglugerð fyrir Húnavatnssýslu um fjallskil og meðferð óskilafjár o. fl. frá 1892. Þar sé talað um þá hreppa, sem eiga afrétt, og gerður munur á heimalandsgögnum og heiðargögnum. Í reglugerð fyrir sömu sýslu um eyðingu refa o. fl. frá sama ári sé og talað um heiðaeigendur. Í reglugerð fyrir Mýrasýslu um notkun afrétta, fjallskil, réttir o. fl. frá 1892 sé greining lands og notkun þess skipt í fimm flokka: 1. heimalönd, sem liggja næst túnnum, 2. kirkjufjallalönd, sem kirkjur eiga, 3. fjallalönd, sem eru í einstakra manna eign, 4. fjærlandi, sem sé landspilda, er tilheyri jörð, en sé umlukt aflandi annarra jarða, 5. afréttir. Afréttir séu skilgreindir sem beitarland á heiðum eða fjöllum, eign eins eða fleiri hreppa eða eign heilla sýslufélaga eða héraða.

Þá sé í 5. gr. þessara reglugerða ákvæði þess efnis, að hreppsnefndir skeri úr ágreiningi um takmörkun afrétta og heimalanda. Þetta kippi fótunum undan þeirri kenningu, að gera beri skarpan greinarmun á því, hvort land sé í eignarréttarlegum skilningi heimaland í eigu jarðeigenda eða afréttarland í eigu ríkisins. Í lögum um kauprétt að jörðum nr. 40/1948 sé og fortakslaust gert ráð fyrir því, að sveitarstjórnir geti eignast afréttarlönd eins og jörð eða jarðarhluta með fullum eignarrétti. Verði ekki séð, hvernig dómkröfur stefnanda í máli þessu fái samrýmst anda eða tilgangi efni þessara laga. Þá er því haldið fram, að af dómum, sem kveðnir hafi verið upp á liðnum öldum, megi ráða, hvernig litið hafi verið á eignarrétt að afréttum. Megi þar nefna landsyfirréttdóm frá 1898 milli upprekstrarfélaga Hvítársíðu, Þverárhlíðar, Stafholtstungna og Norðurárdalshreppa við eiganda aðliggjandi jarðar um eignarrétt yfir Hellistungum. Þá megi nefna landsyfirréttdóm frá 1892 í máli milli hreppsnefndar Sel-tjarnarneshrepps og bæjarstjórnar Reykjavíkur og eiganda Elliða-kots um mörk afréttar sveitarfélaganna og jarðarinnar. Einnig hefur af hálfu þessa stefnda verið bent á fjölda annarra dóma landsyfirréttarins frá 19. og 20. öld, sem staðfesti þá reglu, sem fylgt hafi verið af íslenskum dómstólum alla 19. öld og fram yfir miðja 20. öld, að þegar eigendur tveggja jarða, eigendur afréttar og jarðar eða eigendur tveggja afrétta deildu um eignarrétt að landi, þá hafi niðurstaðan orðið sú í öllum tilfellum að dæma öðrum hvorum aðiljanum þrætulandið til fullrar eignar. Hafi úrslit mála þessara ráðist af því, hvort hafi ráðið fremur gamlar skriflegar heimildir eða afnot um visst árabíl. Stundum hafi þetta fallið saman, en í öðrum tilvikum hafi áhöld verið um, hvort sönnunargagnið mætti sín meira. Er land hafi sannanlega verið notað mjög lengi af eiganda aðliggjandi jarðar, hafi það verið látið ráða í því tilfelli, að hvorugur hafi getað sannað eignarrétt með skjallægum hætti. Í öðrum tilvikum hafi eigi þótt sönnuð svo stöðug og yfirgripsmikil og langvarandi afnot af landinu, að öðrum þrætuaðiljanum yrði dæmt það á þeim forendum, og hafi þá hinum verið dæmt það á grundvelli gamalla skjallegra heimilda. Í öðrum tilvikum hafi eignarrétturinn verið ákveðinn með tilliti til afstöðu, landslags og staðhátta þrætulandsins til aðliggjandi jarða. Komið hafi fyrir, að þrætuland hafi verið dæmt eign annars aðilja vegna afnota þrátt fyrir eldra afsalsbréf. Þá séu þess og dæmi, að þar sem engin skjallæg skilríki höfðu komið fram, er byggt yrði á með nokkurri vissu um landamerki, þá hafi

verið farið eftir því, sem sannast hafði um notkun landsins af hendi annars aðiljans svo lengi sem sögur fóru af. Að því er varðar niðurstöður dóma, sem stefnandi styður málsstað sinn við, er því haldið fram, að í dómi um veiðirétt í vötnum á Landmannaafrétti frá 1955 virðist Hæstiréttur hafa hafnað þeirri málsástæðu ríkisvaldsins, að allir þegnar íslenska ríkisins séu eigendur Landmannaafréttar, en ríkið sem handhafi umboðsvalds gæti hagsmuna þeirra. Því síður verði sú ályktun dregin af dómi þessum, að því hafi verið slegið föstu, að ríkið sé eigandi Landmannaafréttar, enda hafi því ekki verið haldið fram þá af fulltrúa ríkisvaldsins. Hafi Hæstarétti þótt skorta á sönnun fyrir eignarrétti hreppsfélaganna að afréttinum, enda hafi þeir deilt innbyrðis um eignarheimildir sínar. Þá sé viðurkennt af hálfu stefnanda, að ályktunarorð Hæstaréttar í þeim dómi um sönnunargildi svokallaðs Þjórásartungudóms frá 1476 hafi haft úrslitaáhrif á niðurstöðu dómsins. Úr þessu hafi nú verið bætt með álitserð sérfróðra manna, sem staðfesti trúverðugleik þessa forna dóms. Þá megi og draga í efa, að þá hafi verið flutt til hlítar sú málsástæða fyrir Hæstarétti, að Landmannahreppur hafi selt réttindi til virkjunar vatnsafls á Landmannaafrétti til Titan h/f og er íslenska ríkið hafi keypt þessi réttindi fullu verði á árinu 1952, hafi falist í því viðurkenning á fullum og óskoruðum eignarrétti Landmannahrepps yfir afréttinum. Þá er því mótmælt, að dómur í svonefndu Nýjabæjarafréttarmáli hafi nokkra þá þýðingu, sem stefnandi geti byggt á í máli því, sem hér er til úrlausnar. Í svonefndu Reyðarvatnsmáli hafi mikilvægt atriði verið látið bíða dómsuppsögu um hrif og sé ekki grundvöllur til að draga þær ályktanir af dómi þessum, sem gert sé af hálfu stefnanda. Er því haldið fram, að engir þeir dómur, sem vitnað er til af hálfu stefnanda, séu bindandi úrlausnir, er leiði til viðurkenningar á kröfum stefnanda í þessu máli. Er því haldið fram, að íslenskir afréttir séu ekki og geti ekki verið eign íslenska ríkisins. Til þessa hafi þeir í gildum lagafyrirmælum, dómum og í vitund landsmanna verið taldir eign ákveðinna jarðeigenda eða sveitarfélaga. Afréttir á Íslandi geti ekki heldur verið eign íslenska ríkisins þegar af þeirri ástæðu, að íslenska ríkið hafi aldrei haft neina tilburði til að veita afréttunum umhirðu sem sinni eign eða á neinn hátt talið sig eiganda þeirra. Hafi íslenska ríkið aldrei skipt sér af því, þótt afréttir gengju kaupum og sölum. Verði kröfur stefnanda í máli þessu teknar til greina, er Landmannahreppi áskilinn réttur til að hafa uppi bótakröfu fyrir afnot landsréttinda og land, sem

fyrirsvarsmenn hreppsins telja hann eiga samkvæmt því, sem hér hefur verið rakið, og gjald hefur ekki verið greitt fyrir til þessa. Af hálfu þessa aðilja kemur fram, að það sé skoðun fyrirsvarsmanna hans, að hreppsfélagið, en ekki einstakir eigendur eða ábúendur jarða, sé eigandi afréttarlandsins, en hreppsfélagið hljóti að viðurkenna þá kvöð sem landeigandi, að eigendur og ábúendur jarða eigi upprekstrarrétt og beitarafnot fyrir búpening sinn á afréttinum innan þeirra marka, sem landeigandi telur skynsamlegt. Þá kemur og fram af hálfu þessa aðilja, að uppgjör vegna ágreinings um rétt annarra sveitarfélaga bíði síns tíma, en raski ekki því, að stefnandi eigi engan rétt til Landmannaafreftar.

Af hálfu Holtahrepps, eigenda og ábúenda jarða í þeim hreppi, eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvalla-hreppi og af hálfu Rangárvallahrepps er því haldið fram, að ábúendur jarða og hrepparnir hafi í upphafi byggðar hér á landi einir tekið landsvæði það, sem fjallað er um í máli þessu, til einkaafnota um alla framtíð og hafi þeir hirt landsvæðið og notað. Hafi hrepparnir og ábúendur jarða í hverjum hreppi talið og telji sig eigendur landsvæðisins. Hafi engin rök eða sönnur komið fram fyrir því, að svo sé ekki. Sé vísindalega fullsannað, að almenningur og afréttir hafi verið eigendalausir, er landnámsmenn slógu eign sinni á þá. Hafi þeir tekið landsvæði þessi til beitar fyrir búfé sitt, til ræktunar eða notkunar á annan hátt. Hafi þessi notkun haldist allt fram á þennan dag hjá þeim afkomendum landnámsmanna, sem lifðu á landbúnaði, án þess að tilraun væri gerð til að svipta þá þessum rétti. Er því haldið fram, að þessir aðiljar, sem hér hafa tekið til varna gegn kröfum stefnanda, séu réttir eigendur umrædds landsvæðis. Þótt íslenska ríkið geti verið aðili að eignarréttindum á sama hátt og einstaklingar, félög eða stofnanir, þá verði það að færa sönnur að eignarrétti sínum á sama hátt og þessir aðiljar. Því verði íslenska ríkið að sanna í máli þessu, hvernig það hafi öðlast eignarrétt að umræddu landsvæði og hvernig það hafi haldið þeim eignarrétti við, ef til hans hafi stofnast. Í málinu komi fram, að núverandi forráðamenn íslenska ríkisins viti ekki, hvort eignarréttur hafi stofnast yfir umræddu landsvæði til handa íslenska ríkinu eða hvernig þeim eignarrétti sé háttað. Sama sé að segja um fyrri fyrirsvarsmenn ríkisins. Núverandi fyrirsvarsmenn ríkisins hafi höfðað mál þetta, vegna þess að þeir viti ekki, hvort ríkið hafi nokkurn tíma eignast þann rétt, sem nú sé krafist því til handa. Sé það nú krafa

ríkisvaldsins, að þeir sem vitað sé, að eru réttir handhafar þessa réttar yfir landsvæðinu og því eigendur þess, færi sönnur að því, að ríkisvaldið eigi ekki þennan rétt. Af hálfu Holtahrepps er því mótmælt, að afsöl til Titan h/f fyrir vatnsréttindum á Landmannaafrétti hafi verið gerð af neinum þeim, sem til þess hafði umboð. Er því haldið fram, að þessi málssókn stefnanda sé í andstöðu við grundvallarsjónarmið þau, sem gilt hafi um eignarrétt frá upphafi hér á landi. Er því haldið fram, að ef krafa stefnanda í málinu verði tekin til greina, sé um að ræða eignarnám, sem fullar bætur verði að koma fyrir skv. 67. gr. stjórnarskrárinnar. Af hálfu þessara aðilja er því mótmælt, að Skaftártunguhreppur eigi til réttar að telja yfir landsvæði því, sem deilt er um í málinu. Hins vegar standi aðild hans að málinu ekki í vegi fyrir því, að efnisdómur verði á það lagður.

Af hálfu Skaftártunguhrepps kemur fram, að krafa hreppsins sé byggð á lýsingu hreppsnefndarinnar á afréttarmörkum hreppsins frá 12. desember 1889. Afréttarmörkin séu í öllum verulegum atriðum hin sömu og sýslumörk Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu á landsvæði því, sem stefna í máli þessu afmarkar. Svo sem fram komi af skjölum málsins, séu mörkin milli Rangárvallasýslu og Skaftafellssýslu engan vegin ágreiningslaus. Af hálfu Landmannahrepps, Holtahrepps og Ása- og Djúpárhrepps muni því haldið fram, að svokallaður Landmannaafréttur nái alveg austur að Tungnaá og að Skaftártunguhreppur eigi ekkert land fyrir vestan ána. Skaftártunguhreppur hafi hins vegar engan hlut átt að sáttargerðinni frá 7. ágúst 1951 um mörk Landmannaafréttar og því sé hún ekki bindandi fyrir hreppinn. Hins vegar eigi ágreiningur um þetta ekki að standa í vegi fyrir því, að lagður verði dómur á kröfu stefnanda, enda standi hreppar þeir, sem risið hafa til andmæla gegn þeirri kröfu, sameinaðir í afstöðu sinni til hennar.

Kröfugerð Skaftártunguhrepps er studd þeim rökum, að samkvæmt skráðum heimildum um upphaf byggðar hér á landi, hafi landnámsmenn komið að ónumdu landi, ef frá eru taldir Papar, sem ekki hafi markað spor í landnáms sögunni. Landnemarnir hafi helgað sér ákveðin landsvæði og sé talið, að landnámi hafi lokið á 60 árum og landið þá allt verið numið. Fjalllendi og heiðar hafi orðið eign einstakra jarða, er næst lágu. Sé svo enn víða á Vesturlandi og í Húnavatnssýslu. Heiðalönd og fjalllendi hafi þar verið hluti þeirra jarða, sem næst lágu heiðunum, og hafi lönd jarða í

Borgarfirði og Húnavatnssýslu mæst á miðjum heiðum. Víða, þar sem svo háttar, hafi landeigendur selt upprekstrarfélögum og hreppsfélögum heiðalöndin til sameiginlegra afnota. Annars staðar hafi mál þróast með öðrum hætti. Þar hafi búfenaður aðliggjandi jarða gengið á heiðum og afréttum og knúið bændur til samvinnu um eðlilega nýtingu þeirra. Hin brýna samvinna um fjallskil hafi leitt til þess, að eignarréttur einstakra jarða yfir afmörkuðu landi á heiðum uppi hafi smám saman horfið, en við hafi tekið sameign jarðanna, sbr. ákvæði 47. kafla Jónsbókar. Þegar hreppaskipan var komið á fót, hafi leitt af sjálfu sér, að hreppsfélögin tækju við skipulagningu og framkvæmd fjallskila og nýtingu afréttanna. Vegna þessa forræðis hafi viðhorf til eignarréttar yfir landsvæðum þessum breyst með tímanum í þá átt, að í stað sérstakrar sameignar hafi rétturinn alfarið horfið til hreppanna. Þessi breyttu viðhorf komi meðal annars fram í því, að hver einstakur jarðeigandi geti ekki krafist uppboðs á afrétti til slita á sameign. Á miðhálandinu séu mörk afréttarlanda ekki eins glögg, enda þar víða gróðurlausar auðnir. Engu að síður megi ætla, að bændur hafi nytjað þennan hluta landsins þá sem nú og búfé hafi gengið þar fram yfir sumarið og veiði stunduð, þar sem aðstæður leyfðu. Hafi bændur orðið að bindast samtökum um smölun og nýtingu hálandisins undir forustu hreppsfélaganna. Verði að hafa í huga í þessu sambandi, að mikil gróðureyðing hafi orðið frá því á landnámsöld og sé nú víða auðn, þar sem áður var gróðurlendi. Samkvæmt þessu hafi allt landið verið eign bænda í upphafi, en eignarrétturinn hafi síðan færst til hreppsfélaganna í rás tímans. Hvergi sé að finna heimildir um það í fornum ritum, að þjóðarheildin öll eða ríkið hafi átt heiðalöndin eða afréttina. Ekki finnst heldur um það heimildir, að almenningar væru eign þjóðheildarinnar, enda ríkishugtakið óljóst á þjóðveldisöld og hafi það ekki fengið fasta mótun fyrr en síðar. Óhætt sé að fullyrða, að engar heimildir styðji það, að landsvæði það, sem fjallað er um í máli þessu, hafi verið almenningur til forna, heldur fremur hið gagnstæða. Jafnvel þótt slík heimild fyndist, væri þrátt fyrir það ekki úr því skorið, hver sé eigandi þess. Samkvæmt Grágás hafi almenningur verið eign fjórðunga, þ. e. bændanna í fjórðungunum. Svo virðist sem losnað hafi um eignarhald fjórðunganna yfir almenningunum með tímanum, einkum eftir að áhrif fjórðunganna í stjórnskipuninni fór þverrandi. Virðist hreppsfélögin, sem næst liggja almenningum, eðlilegur arftaki fjórðunganna sem eigendur þeirra. Komi þar margt

til. Verkefni hreppanna séu hin sömu og fjórðunganna, svo sem framfærsla o. fl. Hrepparnir hafi fyrir hönd íbúa sinna annast skipulagsbundna nýtingu og stjórnun heiða og fjalllendis. Hreppsfélögin séu smæsta skipulagsbundna einingin í stjórnskipuninni og standi því næst einstaklingum, þannig að þar gæti áhrifa hans mest, bæði á því sviði eignarréttarins, sem hér er fjallað um, sem á öðrum sviðum. Frá ómunatíð hafi öll nýting og afnot fjalllendis verið í höndum jarðeigenda. Nýtingin hafi meðal annars falist í beitarafnotum, veiði, grastekju, hrís- og mótekju og jafnvel grasnytjum til slæгна. Afnot þessi hafi ýmist verið árstíðabundin eða farið fram allan ársins hring. Afnot hafi falið í sér fullnýtingu landsins, eins og atvinnuhættir frekast leyfðu. Meðan notkun vatns til virkjunar var óþekkt, hafi ekki verið hægt að sýna nein merki um slík afnot. Malartaka og notkun annarra jarðefna hafi að mestu verið óþekkt til forna. Þrátt fyrir þetta sé almennt viðurkennt, að slík réttindi séu einstaklingseign, að minnsta kosti ef þau eru í heimalöndum jarða. Breyttir atvinnuhættir valdi því, að nú megi hafa fjölbreyttari not af landinu. Það geti hins vegar ekki leitt til þess, að ríkisvaldið eignist hin nýju landgæði jafnóðum. Girði lögin nr. 46/1905 um hefð fyrir slíka öflun réttinda ríkisvaldinu til handa. Tilgangur laganna sé sá að tryggja og staðfesta réttindi notanda eignar, hafi hann fengið umráð hennar með eðlilegum hætti. Krafa stefnanda í máli þessu gangi þvert á þessa grundvallarreglu. Þau viðhorf fræðimanna á seinni árum, sem krafa stefnanda styðst við, fá ekki staðist. Hvarvetna í þjóðfélaginu séu árekstrar milli opinberra hagsmuna og hagsmuna einstaklinga, sem aldrei verði komist hjá. Vegna þessa hagsmunaárekstrar hafi ákvæði 67. gr. stjórnarskrárinnar verið sett. Ríkisvaldið verði í þessu tilviki sem öðrum að fara að lögum í samskiptum sínum við borgarana. Sé nauðsynlegt að nýta ákveðin landsvæði í þágu alþjóðar, verði að taka þau eignarnámi, ef ekki takist frjálsir samningar um kaup. Þessa grundvallarreglu hafi ríkisvaldið viðurkennt í verki, þegar eignir Titan h/f voru keyptar.

Álit dómsins.

Af hálfu aðilja málsins annarra en Skaftártunguhrepps hafa ekki verið vefengd þau mörk Landmannaafréttar, sem ákveðin voru með sáttargerðinni 7. ágúst 1951. Verður að líta svo á, að landsvæði þetta sé afréttur, en ekki almenningur, svo sem fram hefur komið í málflutningi af hálfu stefnanda.

Í fyrrgreindum dómi Hæstaréttar 25. febrúar 1955, þar sem fjallað var um rétt til veiði í ám og vötnum í Landmannaafrétti, er kveðið á um, að íbúar Holtahrepps og ábúendur jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi eigi sameiginlega upp-
rekstrarrétt á Landmannaafrétt með íbúum Landmannahrepps. Skaftártunguhreppur var ekki aðili að sáttargerðinni um mörk landsvæðis þess, sem fjallað er um í máli þessu, og byggir nú kröfu sína í máli þessu á því, að afréttarland hreppsins nái inn á þetta landsvæði. Þykir ágreiningur varnaraðilja innbyrðis ekki girða fyrir, að efnisdómur verði lagður á málið.

Samkvæmt greindum dómi Hæstaréttar varð ekki byggt á skjölum þeim, sem talin eru endurrit af dómi, er gengið hafi á Skarði á Landi 25. júní 1476 um afréttinn Þjórsártungur, þar sem gögn þessi studdust hvorki við frumbréf né staðfest endurrit dóms. Í máli því, sem hér er til úrlausnar, er einnig byggt á því, að dómur hafi gengið um þetta efni, eins og segir í skjölum þessum. Ekki hefur komið fram frumbréf af dóminum né staðfest endurrit af honum. Hins vegar hefur verið aflað álitssgerðar dómkvaddra sérfróðra manna um trúverðugleik skjala þessara, og hefur niðurlag álitssgerðarinnar áður verið rakið. Ekki þykir álitssgerð þessi færa lögfulla sönnun að því, að dómur hafi gengið, eins og lýst er í skjölum þessum.

Ekki er annað fram komið en að afréttur sá, sem hér er fjallað um og nefndur hefur verið Landmannaafréttur, hafi stofnast með þeim hætti, að bændur hafi í upphafi tekið afréttarlandið til sumarþeirrar fyrir búþening sinn og ef til vill annarra takmarkaðra nota. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur, sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á. Hefur ekki verið leitt í ljós, að þessum notum af afréttarlandinu hafi fylgt þau umráð landsins, að í þeim hafi verið fölginn beinn eignarréttur yfir því. Eru þessi afnot ekki grundvöllur eignarhefðar yfir afréttarlandinu fyrir þá eigendur og ábúendur einstakra jarða, sem telja til eignarréttar yfir því. Ekki hefur heldur verið sýnt fram á það, að þessi afnot ásamt öðrum atvikum hafi leitt til eignarhefðar þessara aðilja yfir afréttarlandinu. Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélög þau, sem aðild eiga að máli þessu og eitt eða fleiri hafa að lögum séð um afréttarnot á landsvæðinu, hafi öðlast eignarrétt yfir því fyrir nám, löggerning, hefð eða með öðrum hætti.

Verður og úrlausn Hæstaréttar um þetta efni í áðurnefndum dómi frá 25. febrúar 1955 ekki haggð að því er varðar hrepps-

nefnd Holtahrepps f. h. hreppsins, hreppsnefnd Rangárvallahrepps f. h. eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla og hreppsnefnd Landmannahrepps f. h. hreppsins, sbr. 195. gr. laga nr. 85/1936. Þótt hreppsnefndir Landmannahrepps og Rangárvallahrepps hafi gert með sér samning um að skipta milli sín arði af sölu hrafntinnu í Reykjadalum, þá þykir það ekki vera grundvöllur eignarhefðar hreppanna yfir öllu afréttarlandinu eða hluta þess. Ekki verður heldur talið, að samningar og afsöl hreppsfélaga á vatnsréttindum og rétti til nýtingar þeirra, sem gerð hefur verið grein fyrir í málinu, geti verið grundvöllur eignarhefðar yfir afréttarlandinu til handa þessum hreppum, þótt gerningum þessum hafi verið þinglýst og réttindi þessi hafi seinna verið hluti af kaupum íslenska ríkisins á vatnsréttindum á stærra svæði. Verður ekki talið, að íslenska ríkið hafi með þeim kaupum viðurkennt beint eða óbeint eignarrétt hreppanna yfir afréttarlandinu. Hefur og komið fram, að af hálfu ríkisvaldsins var þinglýsingu skjala um viðskipti þessi mótmælt við þinglýsingardómara á þeim grundvelli, að vatnsréttindi á landsvæðum í óbyggðum, þar sem bændur eiga sumarbeit, væru almenningseign. Ekki þykja önnur rök eða málsástæður, sem fram hafa komið í málinu af hálfu þeirra aðilja, sem risið hafa til andmæla gegn kröfum stefnanda, leiða til þess, að þeir verði taldir eiga beinan eignarrétt yfir landsvæði því, sem um er fjallað í málinu.

Leggja verður til grundvallar, að mál þetta sé höfðað sem eignardómsmál og hafi það verið staðfest undir rekstri málsins.

Ekki hefur komið fram í málinu, að nokkrum aðilja sé til að dreifa öðrum en aðiljum þessa máls, sem átt gætu beinan eða óbeinan eignarrétt að landsvæði því, sem hér er rætt um, og ekki verður talið, að í lögum felist nokkur slíkur réttur slíkum aðiljum til handa, sbr. 58. kap. landsleigubálks Jónsbókar, 2. mgr. 12. gr. laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, 2. tl. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiðar og fuglufriðun og 7. gr. tilskipunar frá 20. júní 1849 um veiði á Íslandi. Ekki verður heldur talið, að í 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði og tilskipun frá 20. júní 1849 felist hlutbundinn réttur til handa afréttarhöfum, sem varinn sé af 67. gr. stjórnarskrárinnar. Samkvæmt framangreindu virðist þá ekki öðrum til að deifa en ríkisvaldinu, sem gæti talist eigandi hins umdeilda landsvæðis.

Í vatnalögum nr. 15/1923 er ekki tekin afstaða til þess, hver teljist eigandi vatnsréttinda á afréttum, en út frá því virðist hafa verið gengið við gerð þessara laga, að vatnsréttindi á afréttum

tilheyrðu ríkinu. Sömu grundvallarsjónarmið virðast eiga við um jarðhitaréttindi.

Telja verður, að í 2. gr. námulaga nr. 24/1973 felist sú regla, að réttur til töku jarðefna á afréttum heyri íslenska ríkinu til.

Af eldri lögum, svo sem tilskipun frá 15. apríl 1776, lögum nr. 15/1897 um nýbýli og námulögum nr. 50/1909, virðist mega ráða, að lengi hafi verið gert ráð fyrir, að ríkisvaldið hefði mjög viðtækan rétt til afréttarlands. Sama sjónarmið kemur fram um hliðstætt efni í 3. tl. 1. gr. laga nr. 80/1966 um kísilgúrverksmiðju við Mývatn.

Þótt réttur ríkisins til afrétta verði ekki í öllum atriðum talinn samsvara einstaklingseignarrétti, m. a. þegar tillit er tekið til margs konar heimilda almennings varðandi nýttar og not þeirra, þykir réttur þessi samkvæmt því, sem að framan er rakið, svo yfirgripsmikill, að fallast verði á, að sóknaraðili eigi rétt á að fá skilríki fyrir þessum rétti sínum samkvæmt 220. gr. laga nr. 85/1936.

Samkvæmt þessu þykir bera að taka kröfu stefnanda til greina og telja íslenska ríkið eiga beinan eignarrétt yfir landsvæði því, sem deilt er um í málinu og nefnt hefur verið Landmannaafréttur. Af hálfu stefnanda hefur verið lýst yfir, að ríkisvaldið viðurkenni rétt byggðamanna til upprekstrar og annarra afréttarafnota, sem lög og venjur eru fyrir og varnaraðiljar geri grein fyrir undir rekstri málsins. Afréttarnotum er skipað með lögum, og er svo um fleiri málefni, sem varða afrétti, svo sem veiði í vötnum. Þykir því ekki ástæða til að taka afstöðu til þeirra í máli þessu eða annarra óbeinna réttinda til landsvæðis þess, sem til tals hafa komið í málinu. Verður ekki talið, að þessi niðurstaða málsins brjóti í bága við ákvæði 67. gr. stjórnarskrárinnar.

Hinn 2. júlí 1975 veitti dómsmálaráðherra Landmannahreppi gjafvörn í málinu, og var Páll S. Pálsson hæstaréttarlögmaður jafnframt skipaður til að flytja málið af hálfu hreppsins. Gjafvarnarkostnaður þessa aðilja greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málf lutningslaun skipaðs talsmanns hans, og ákveðast þau kr. 3.500.000.

Hinn 2. júlí 1975 veitti dómsmálaráðherra Holtahreppi, eigendum og ábúendum jarða í hreppnum, Rangárvallahreppi og eigendum og ábúendum jarðanna Næfurholts og Hóla í þeim hreppi gjafvörn í málinu. Var Sveinbjörn Jónsson hæstaréttarlögmaður jafnframt skipaður til að flytja málið af hálfu þessara aðilja. Gjafvarnarkostnaður þessara aðilja greiðist úr ríkissjóði, þar með

talin málflutningslaun talsmanns þeirra, og ákveðast þau kr. 3.500.000.

Hinn 14. apríl 1977 veitti dómsmálaráðherra Skaftártunguhreppi gjafvörn í málinu, og var Skúli J. Pálmason hæstaréttarlögmaður jafnframt skipaður til að flytja málið af hálfu þess aðilja. Gjafvarnarkostnaður þessa aðilja greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns hans, og ákveðast þau kr. 1.000.000.

Með úrskurði, uppkveðnum 12. mars 1975, vék hinn reglulegi dómari sæti í málinu. Hinn 4. júní 1975 skipaði dómsmálaráðherra Guðmund Jónsson borgardómara til að fara með mál þetta og dæma skv. 2. mgr. 30. gr. laga nr. 85/1936, en með honum skipa dóminn Steingrímur Gautur Kristjánsson héraðsdómari og Þórhallur Vilmundarson prófessor.

Dómsorð:

Viðurkenndur er eignarréttur íslenska ríkisins að Landmannaafrétti.

Málskostnaður fellur niður.

Gjafvarnarkostnaður Landmannahrepps greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns hans, Páls S. Pálssonar hæstaréttarlögmanns, kr. 3.500.000.

Gjafvarnarkostnaður Holtahrepps, eigenda og ábúenda jarða í hreppnum, Rangárvallahrepps og eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í þeim hreppi greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns þeirra, Sveinbjörns Jónssonar hæstaréttarlögmanns, kr. 3.500.000.

Gjafvarnarkostnaður Skaftártunguhrepps greiðist úr ríkissjóði, þar með talinn málflutningslaun skipaðs talsmanns hans, Skúla J. Pálmasonar hæstaréttarlögmanns, kr. 1.000.000.

Sératkvæði Þórhalls Vilmundarsonar prófessors.

Þar sem skýr lagaákvæði skortir um eignarrétt á afréttum landsins og ekki hefur náð að myndast fullnægjandi réttarvenja um það efni, tel ég, að sýkna beri stefndu af öllum kröfum stefnanda.

Varnaraðiljar hafa fengið gjafvörn í málinu, og tel ég því, að málskostnaður eigi að falla niður.

Ég er samþykkur atkvæði meiri hluta dómenda um ákvörðun gjafvarnarkostnaðar.

Dómsorð:

Stefndu, Landmannahreppur, Holtahreppur og eigendur og ábúendur jarða í þeim hreppi, Rangárvallahreppur og eigendur og ábúendur jarðanna Næfurholts og Hóla og Skaftártunguhreppur, skulu vera sýknir af kröfum stefnanda, fjármálaráðherra f. h. ríkissjóðs, í máli þessu.

Málskostnaður fellur niður.

Gjafvarnarkostnaður Landmannahrepps greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns hans, Páls S. Pálssonar hæstaréttarlögmans, kr. 3.500.000.

Gjafvarnarkostnaður Holtahrepps, eigenda og ábúenda jarðanna í þeim hreppi, Rangárvallahrepps og eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns þeirra, Sveinbjörns Jónssonar hæstaréttarlögmans, kr. 3.500.000.

Gjafvarnarkostnaður Skaftártunguhrepps greiðist úr ríkissjóði, þar með talin málflutningslaun skipaðs talsmanns hans, Skúla J. Pálmasonar hæstaréttarlögmans, kr. 1.000.000.